

El bandolerisme català dels segles XVI i XVII a les terres del Maestrat Vell de Montesa

Joan FERRERES NOS

RESUM

Aquesta recerca sobre el bandolerisme del segle XVII a les Terres de l'Ebre i al Maestrat és un clar exemple de què no existia cap frontera entre Catalunya i València, ni natural, ni artificial, ni legal, ni mental, ja que els bandolers catalans i els bandolers valencians delinquien, actuaven i col·laboraven amb total impunitat per tot arreu. De manera que el riu Sénia era l'eix vertebrador i el refugi del bandolerisme d'aquells temps.

RESUMEN

Esta investigación sobre el bandolerismo del siglo XVII en las Terres de l'Ebre y el Maestrazgo es un claro ejemplo de que no existía ninguna frontera entre Cataluña y Valencia, ni natural, ni artificial, ni legal, ni mental, ya que los bandoleros catalanes y los bandoleros valencianos delinquían, actuaban y colaboraban con total impunidad tanto en un lugar como en el otro. De tal forma que el Río Sénia era el eje vertebrador y el refugio del bandolerismo de aquellos tiempos.

ABSTRACT

This research on 17th century banditry in the Terres de l'Ebre and Maestrat areas is a clear example of the non-existence of any type of natural, artificial, legal nor mental border across the River Sénia, since both Catalan and Valencian bandit gangs moved freely across the river line. The river was, indeed, the core and the refuge of those bandits.

Introducció

En aquest treball volem fer una aproximació al bandolerisme del sud de Catalunya a partir de la documentació processal que trobem a l'Arxiu del Regne de València. Aquesta recerca és la continuació d'una altra que vam fer abans per escriure el llibre *Temps de bandolers* (C.E.M. 2002), que ens va servir per descobrir la gran influència que el bandolerisme català havia tingut en el valencià, i la col·laboració que hi va haver entre tots dos al llarg del segle XVII. De fet, podem parlar d'un bandolerisme singular, amb uns factors específics, segurament, diferents del bandolerisme del centre de Catalunya o del Pirineu. Per tant, és una visió diferent, nova i interessant per a comprendre les activitats d'aquelles camades de bandolers que actuaven amb total impunitat a les dues bandes del riu Sènia. Per a ells no hi havia frontera. Les terres de l'Ebre i del Maestrat eren el seu gran espai vital.

Aquest bandolerisme tenia diversos factors que el van fer possible: el territori muntanyós per amagar-se, la corrupció i la col·laboració del poder representat pels governadors i fiscals de l'orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama, ubicats a Sant Mateu, el fàcil i creixent comerç d'armes de foc i pólvora, espai de frontera històrica i política, col·laboració entre bandes, molts masos aïllats i fàcils de robar, zona de sortida important dels moriscos a causa de l'expulsió de 1609, època de crisi general, etc. Però, allò més significatiu és l'ús i abús de la "frontera" entre el Principat i el Regne de València. Els bandolers catalans i valencians creuaven el riu Sènia quan volien, per les persecucions dels respectius agutzils o comissaris de cada territori, per a refugiar-se al lloc que els convenia. A més, durant la primera meitat del segle XVII, la col·laboració entre bandolers de les dues bandes fou molt estreta, i no hi hagué gaires enfrontaments. La persistència del bandolerisme modern durant vuitanta anys –des de la segona meitat del segle XVI fins a la primera meitat del segle XVII (1560 a 1640) aproximadament– es deu a la simultaneïtat de factors, o causes interiors i exteriors, esmentats abans.

Per presentar aquest estudi del bandolerisme català en terres valencianes, hem cregut convenient fer-ho en tres etapes, perquè hi ha un seguit d'elements diferenciadors com ara les autoritats, els bandolers i els contextos polítics en què van ocórrer els esdeveniments. Però, malgrat això, seguim pensant que aquest bandolerisme va tenir una clara continuïtat, sense cap voluntat d'aturar-lo per part les autoritats autòctones –privilegiats, governadors o lloctinents de Sant Mateu, subrogats dels governadors i alguns fiscals– que van veure els bandolers i la situació de conflicte i violència com un instrument d'enriquiment a través de l'administració de justícia de forma corrupta. Així, les etapes que hi observem són les següents:

- A.- Incursions de bandolers catalans durant la segona meitat del segle XVI.
- B.- Gran presència dels bandolers catalans des del 1600 al 1620.
- C.- Creixent bandolerisme autòcton des del 1620 al 1635.

No voldria cloure aquesta breu introducció sense agrair la col·laboració dels amics Javier Hernández Ruano i Joan Hilari Muñoz Sebastià, que m'han facilitat documents i informació sobre diversos bandolers catalans i valencians.

Bandolers del XVI. Context i esdeveniments

Els darrers anys de l'orde de Montesa autònom, sota el domini del darrer mestre, Pere Lluís Galceran de Borja –personatge de projecció moderna–, i amb el desmantellament de l'orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama per a caure a les mans del seu amic i rei Felip II, van suposar la creació d'una administració centralista dirigida i consentida des de Madrid, i administrada des de la Reial Audiència de València, restant poder als “senyors feudals” que sempre havien ocupat els càrrecs amb un cert paternalisme i una visió medieval del poder. Però, tot això, a partir del 1587, començarà a canviar amb l'arribada dels lloctinents nous i el recel que generaven en el poder autòcton. D'aquesta lluita pel poder, i altres factors esmentats, sorgirà un clima adequat per a què el bandolerisme maduri amb gran facilitat. És a dir, molts bandolers catalans creuaran la frontera i molts bandolers valencians s'uniran a les seves camades corrent lliurement per la columna vertebral del bandolerisme que fou el riu Sènia.

Des de mitjan segle setzè, tenim informació sobre les accions de bandolers en terres del Regne i del Principat. Normalment, són accions de bandolers que procedeixen del Principat i que fan accions de pillatge, robatori als vianants. Especialment, són més freqüents quan hi ha algunes activitats comercials com les fires de Morella, Cabanes, Traiguera i la Jana, cosa que implica per als mercaders tragar productes i portar els beneficis de les seves vendes. El cronista i historiador de València Rafael de Viciàna així ens ho confirmava l'any 1564:

Otrosí tiene Trayguera concordia capitulada con la ciudad de Tortosa que es la tierra primera y en frontera del Principado. Que siempre que algun hombre cometiere algún delicto en término de Trayguera y se passase al término de Tortosa, o si le cometiere en termino de Tortosa y se passase al termino de Trayguera, que se procure en todas maneras prenderle. Y luego que es preso el delinquente, el juez que le tiene le entrega al juez de la tierra donde se cometió el delicto. Y de esta manera los delinquentes son castigados donde delinquieron por justicia exemplar; y las tierras de las fronteras son purgadas de viciosos, que otramente no se podria vivir en ellas ni los caminos estarían seguros.¹

1 VICIANA, RAFAEL DE MARTÍ. *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su Reino*. Valencia 1564. Llibre III, p.115. Reimpressió de 1972.

Però amb les diverses pragmàtiques reials d'aquells anys (1562,1586, etc.), també podem comprovar la preocupació de les viles víctimes del creixement del fenomen bandoler, que les autoritats valencianes consideren que era forani, com es pot veure en aquesta pragmàtica del 1562:

Haven antès que en la nostra Ciutat y Regne de Valencia ha acostumat de recullirse y de poch en ça se recullen bandolers, lladres y delinqüents de Aragó, Catalunya y Castella y altres parts dels nostres Regnes y Senyorios, estrangers de la dita ciutat y Regne, apres que en dits Regnes y Senyorios, y fora de dita Ciutat y Regne, han fets y comesos diversos homicidis y altres delictes. Y que de poch en ça se han fet e comes en la dita ciutat y Regne diversos delictes secrets, sens podern saber ver quis fan , ab gran empero presumció quel cometen los desus dits, per hon la dita ciutat y Regne estan plens de mals homens, ab per semblança que cometran de cada dia molts mes delictes.²

Un dels exemples coneguts és la presència i persecució dels bandolers catalans Rabassa, Barceló i Broquerer.³ Aquest bandolers catalans van anar a parar a la ciutat de Peñíscola perseguits pel veguer de Tortosa, i allí van rebre el suport i protecció de diferents veïns per a poder fugir. Per aquell afer, el virrei del Regne de València va enviar-hi l'agutzil López de Medinilla per investigar "les persones que en dit negoci han sabut, cabut y participat per a castigar-los conforme ses culpes y demèrits."⁴

La informació recollida per l'agutzil López es convertirà més endavant en una sentència de la Reial Audiència signada pel virrei, que apunta:

atés que Joan París llaurador, Pere y Berthomeu Coscollano, Guillem Comes fuster, Berthomeu Alvarado sastre y Andreu Sevilla menor teixidor, Monserrat Albert fuster, Pere Joan Baldoni mercader, mestre Joan Martínez sastre (...) an participat e donat escala per a escalar Batiste Broquerer e Barceló (...) los sobredits sien multats (...) se fa saber a tot home (...) y a casa un en particular de qual estat condició sia que no hose via directa ni indirecta comprar, haver, ni en manera alguna adquirir bens, cases , terres, heretats (...) dels dits delinqüents sost pena que (...) seran ajuts, tenguts e rejuntats e inobedients y poseydors de mala fe y contra aquells serà proseyt conforme a furs e privilegis.⁵

2 Real Pragmática de Felipe II. Madrid, 11 de marzo de 1562. Més endavant seria renovada i editada pel Comte d'Aytóna en 1587. Biblioteca Municipal de Valencia. Pragmáticas, Signat: Churat 105-1634, nº 16.

3 HERNANDEZ RUANO, JAVIER. "Rabasa, Barceló y Broquerer: bandolers catalans en Peñíscola. Los sucesos de enero de 1576". Revista Peñíscola Ciudad en el Mar, nº 109, abril de 1997. pp.12-19. La documentació referida a aquests esdeveniments pertany a l'ARXIU DEL REGNE DE VALENCIA. Secció Reial Audiència, processos judicils, signatura 296. Són les declaracions preses en Peñíscola per l'agutzil Juan López de Medinilla el dia 26 de gener de 1576.

4 Ibídem, pàg. 17

5 Ibídem, pàg. 17

Podem comprovar dos aspectes importants en aquest procés de bandolerisme i fautoria: la duresa de les penes, perquè a tots els col·laboradors els van expropiar els béns patrimonials, i l'ajut que els bandolers rebien de la gent, malgrat el perill. Això passava per diversos motius: coneguts, familiars, intimidació, fautors, etc.

La presència de bandolers i les nombroses queixes de les autoritats del Maestrat es feien sentir a la capital del Regne a les acaballes del segle XVI. Així que, l'any 1600, la Diputació de València transferia 46 armes (26 mosquetons i 20 arcabussos) a la vila de Traiguera per a perseguir bandolers. Aquestes armes estaven dipositades a la Casa del Consell, en una sala especial per a la seva conservació i protecció. Les autoritats d'aquell any en la vila de Traiguera eren: el jurat en cap, Melcior Cherta; el jurat segon, Nadal Ferreres; escrivans, els notaris Gaspar Caperó i Adrià Domènech; el síndic, Felip Caperó; el subsíndic, Joan Alemany; el receptor de pecúnies comunes, el canterer Miquel Dellà; el receptor de vitualles, Gabriel Vidal; el pesador de la carnisseria i administrador, Antoni Cifré; els jutges comptadors, Josep Ferrer, notari, i Jaume Sert; pesadors de farines, Jaume Agramunt, Melcior Jaume, corder, i Vicent Cardona de Vicent; peiter, Joan Adell major, boter, i Miquel Domènech de n'Antoni. Alguns d'aquests personatges i els seus familiars estaven implicats aquells anys i en el futur, en diversos problemes de bandolerisme, ja que la vila de Traiguera fou la que més patí aquest fenomen, per ser vila "fronterera" entre el Regne de València i el Principat de Catalunya:

per estar la dita vila a cap de Regne, frontera del de Cathalunya, moltes vegades se li ofereix eixir la Justicia de aquella ab homens dar vista y regonex en lo riu de la Senia a on solen acudir de continuo molts bandolers y gent de mala vida, en les quals eixides e solen y acostumen prendre alguns bandolers (...) y per a castigar aquells y altres delinqüents sol y acostuma dita vila gastar molts ducats.⁶

⁶ ARXIU DEL REGNE DE VALENCIA (A.R.V). Secció Clergat, lligall-886, caixa 2329, document: Visita de Trayguera, any 1612. (Revisió de comptes des de 1596 a 1612)

Bandolerisme de principis del XVII (1600-1620). Context històric

És fonamental conèixer el context en què van viure aquells bandolers vinguts des de Catalunya a terres valencianes per comprendre que aquí trobaven les condicions adequades per amagar-se i continuar delinquant amb tota impunitat, perquè la situació política era prou corrupta per la transició del feudalisme a l'absolutisme austriacista.

Des que comença el segle XVII, i governa el Maestrat Joan de Pròxida, que fou nomenat lloctinent del Maestrat l'any 1602, no trobem gaires fets ni queixes de bandolerisme; i, quan apareixen actes de pillatge al camí Ral de Tortosa a València, el mateix lloctinent, o governador, organitza cavalcades amb els justícies dels pobles i prohoms honrats per a perseguir-los, detenir-los i jutjar-los. Fou una etapa que alguns veïns del Maestrat recordaven com a tranquil·la i encertada vers la persecució dels bandolers. Cal dir que això passava perquè el fenomen bandoler encara no s'havia estès prou, i no hi havia un mercat d'armes tan arrelat com ho havia d'estar en les dècades següents. També podem observar que les condicions de gran corrupció política i administrativa no es produiran fins a la caiguda del lloctinent Pròxida.

Els conflictes que viurà i patirà el Maestrat en aquesta primera dècada són derivats de la lluita pel poder entre els vells terratinents i adinerats mercaders autòctons contra les autoritats nouvingudes, imposades per Felip II per a governar l'Orde, des que aquest monarca esdevingué mestre i administrador perpetu de l'orde de Montesa, l'any 1587. El primer cas que analitzarem és la dura i soterrada lluita entre el lloctinent del Maestrat, Joan de Pròxida, i el seu assessor, Cristòfol Caperó. Informes secrets, plets i memorials de visita que van anar arribant al mestre de Montesa i al monarca, al cap de pocs anys que Joan de Proxida fos lloctinent del Maestrat,⁷ i, posteriorment, van continuar els informes i memorials contra els dos personatges més importants que s'acusen mútuament de corrupció en molts sentits, però el que aquí ens interessa és la protecció contínua que donen als bandolers, com a mercenaris a sou, o dels delinqüents que ells mateixos protegeixen per ser persones amigues.

Cap als anys 1609 i 1610, la situació social, econòmica i política s'agreuja per l'expulsió dels moriscos. Les Terres de l'Ebre foren una de les vies que milers de moriscos van recórrer per a embarcar als Alfacs i a Vinaròs. La deserció de molts moriscos que no van voler marxar, i els delinqüents i bandolers que van aprofitar-la per robar-los i matar-los, complicarà la situació i generarà un clima de més inseguretat i conflicte. Vegem, doncs, alguns exemples que ho demostren; trobarem moriscos integrats en camades de bandolers, o bandolers que els roben i maten aprofitant la diàspora i el descontrol.

⁷ A.H.N. Lligall 577. Carta del Lloctinent General de Montesa a sa Magestat (24 de gener de 1605)

L'arribada de fra Antoni de Montserrat i Liori, noble de Canet, a la màxima autoritat del Maestrat –governador, o lloctinent General–, ja que el rei optarà ara per un noble de la terra, no arreglarà res. Més aviat multiplicarà els conflictes i la corrupció política i administrativa. Antoni Montserrat ja havia estat assessor de fra Joan de Pròxida abans que aquest fóra destituït, i durant aquell temps Montserrat anà creant la xarxa clientelar d'assessors, fiscals i pistolers per al futur. De manera que, en arribar al càrrec esmentat, aquest només va durar-li quatre anys, car el rei Felip III el va destituir l'any 1614 davant de l'allau de protestes, informes *ex-officio* i denúncies de corrupció de tota mena. Fins que va acabar enverinat per la seva pròpia dona, Maria Ram de Montoro, l'any 1621, després que havia estat desterrat pel rei fora del Maestrat l'any 1614,⁸ i continuava col·laborant amb bandolers i violant dones.

Bandolers

1.- **Jaume Bono** és el primer bandoler d'aquesta etapa de qui tenim notícies. Aquest, que era de les terres de l'Ebre, havia delinquit per les viles tortosines, i, per a refugiar-se, venia al Maestrat. Sabem d'ell per diversos testimonis de principis del segle XVII que habitualment saltejava i robava pel camí Ral del mas del Fangar, al terme de Tortosa. Durant la seva estada en terres del Maestrat sabem que va acabar ajuntant-se amb la banda del canetà, que responia al nom de Josep Ferrer, i segurament era el líder del grup. També en formaven part Pere lo Canetà i Jaume Vilanova, traiguerí, del molí d'Entaix, ubicat al riu Sènia. Aquest molí fariner estava regit en aquell temps per Antoni Vilanova, germà de Jaume. Els Vilanova eren els arrendataris de la família Caperó de Traiguera, propietaris del molí i les terres del voltant, segons el capbreu de 1587.⁹ Com Jaume Bono i la camada de bandolers es refugiaven amb freqüència en dit molí, i aquest fet era de domini públic, misser Cristòfol Caperó Vidal va ser denunciat per ser protector de bandolers. Els esdeveniments ocorreguts al Mas d'Entaix foren molt greus, perquè les autoritats catalanes ho denunciaren al lloctinent Joan de Pròxida i, com que aquest era assessorat per misser Caperó, quan el primer organitzava una batuda de bandolers aquells havien fugit avisats pels Caperons, segons consta en el capítol 109 de l'expedient de denúncia contra misser Caperó.¹⁰

Aquesta banda de Jaume Bono, el Canetà i Jaume Vilanova fou en l'etapa de Joan de Pròxida, governador del Maestrat, la que més va inquietar aquestes terres i totes les queixes que es rebien dels pobles veïns eren sobre aquells pistolers que no deixaven la gent tranquil·la, especialment quan anaven i

8 FERRERES NOS, JOAN. Temps de bandolers (Bandolerisme del segle XVII a les comarques del Maestrat, Ports de Morella, Montsià i Terres de l'Ebre). CEM, Sèrie: Història del Maestrat n°2, p. 47 i 48.

9 A. R.V. Llibre del Clergat, n° 2762, pgs. 253 a 328.

10 A. R.V. Secció clergat, lligall 912. Capítols informatius contra micer Christòfol Caperó, any 1607

tornaven de les fires com la de Traiguera, que es feia la darrera setmana d'octubre, tal com ens ho confirmava l'estudiant Valentí Nos Esteller, del Mas dels Estellers,¹¹ on anava a comprar llibres, espardenyes i barrets de palla. En aquelles situacions de mercadeig, els bandolers aprofitaven l'avinentesa per robar a tothom que podien. Fra Joan de Pròxida va contractar una banda de mercenaris anomenada *Els Bels* per eliminar els altres que saltejaven per terres del Sènia, l'Ebre i el Maestrat. Els Bels eren dos germans experts que van treballar al llarg de molts anys com a pistolers "legals", i les informacions sobre ells són contradictòries. Mentre uns afirmen que eren de Canet, altres diuen que eren de Morella, i el bandoler Jaume Çalom,¹² que era de Rosell, afirmava que eren de Benifassà. Sembla que els germans pistolers, Antoni i Francesc Bel, eliminaren Jaume Bono i els seus companys de camada; a més, van cobrar per perseguir-los a compte del lloctinent Joan de Pròxida, i això fou motiu de denúncia en l'expedient esmentat.

Joan Domènech, un veí de Traiguera de 46 anys a qui li havien violat la dona, va participar com a testimoni en un expedient *ex-officio* contra Antoni Montserrat. Ell afirmava que l'arribada de fra Joan de Pròxida fou eficient, ja que aquest governador va fer sortir tots els justícies a perseguir bandolers com el Canetà i Jaume Bono "que eren dos vellacos que inquietaven aquesta terra y vist que nols pogues haver, donà comissió als Bels per a quels matessen y desta manera restaren estes terres del Maestrat molt quietes."¹³

Els Bels, Antoni i Francesc, que en alguns moments van actuar com a pistolers a sou de les autoritats del Maestrat, és a dir, de forma independent, també els trobem associats a la banda de Llorenç Clua, segons apunta el bandoler de Rossell Jaume Çalom.¹⁴ De tota manera, per aquestes terres no tenien fama de ser lladres i delinqüents, sinó mercenaris del poder d'aquell temps.

2.- Llorenç Clua i la seva banda. Aquest bandoler que segons diverses informacions de personatges del Maestrat procedia de Móra d'Ebre, tenia una banda pròpia formada per **Francesc Tomàs, Miquel Tomàs i Pere Bel d'en Gavalrà**. En alguns documents apareix amb el cognom *Crua*, però en realitat era un dels germans bandolers *Clua* de la vila de Corbera de les terres de l'Ebre. A més dels bandolers catalans que habitualment acompanyaven Llorenç, els anys que va estar per les terres del Maestrat, de forma intermitent entre 1610 i 1614, aproximadament, sempre s'incorporaven a la seva banda lladres i malfactors autòctons. Aquests li eren molt útils perquè coneixien els

11 A. R.V. Secció clergat, lligall 855, caixa 2245-46.

12 A. R.V. Secció clergat, lligall 953, caixa 2526-27. Procés del bandoler Jaume Çalom de la vila de Rosell l'any 1614, full-2.

13 A.R.V. Secció clergat, lligall 880. Processos de Sant Mateu, 1613. Testimoni nº 20.

14 A.R.V. Secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27, s/ n.

pobles, els camins, la gent, els camps i els llocs per on poder fugir i amagar-se quan eren perseguits pels justícies i les autoritats valencianes. A partir de la incorporació dels nadius en aquestes bandes ja eren considerats bandolers en els processos judicials i criminals que se'ls feien.

El notari de Traiguera Vicent Valero Roig,¹⁵ que havia estat present durant els primers anys del segle XVII prenent testimoni a molts veïns del Maestrat, acompanyant les autoritats visitants per fer informes *ex-officio* sobre bandolers i autoritats corruptes, coneixia la major part dels bandolers que hi havia al Maestrat. Així, el dia 27 de novembre de 1613, quan s'estava elaborant l'expedient contra Fra Antoni Montserrat i Liori, lloctinent del Maestrat, el notari fou cridat com a testimoni i aportava nombroses proves sobre la corrupció del noble canetà. Una d'elles feia referència a la protecció que Antoni Montserrat donava a un perillós bandoler natiu, Joan Pavia, conegut per Pavieta, que anava sempre amb la camada de Llorenç Clua i que tenia atemorida a la gent de molts pobles. Algunes vegades, Joan Pavia fou vist per Sant Mateu acompanyat per un bandoler català anomenat Escarraman.¹⁶

El llaurador de la Sènia Joan Bonet,¹⁷ el dia 10 d'abril de 1613, va testimoniar en una visita que feia per a processar el bandoler de Rossell Jaume Llinyerola. Aquest explicava que el coneixia molt bé, perquè havia sigut amic d'ell des de petit, i que era de fama pública que anava i havia anat amb la banda de Llorenç Clua molts anys. A més, sabia que havia estat processat i tancat a Sant Mateu per haver robat a un gavatxo que tallava arbres pels Ports, i també per haver robat dues mules a uns moros de Calanda quan els expulsaren l'any 1610. Llinyerola es va convertir en un bandoler temut, que va arribar a ser contractat com a pistoler pel governador fra Antoni Montserrat i Liori, mitjançant el seu assessor Gaspar Sans,¹⁸ per poder matar Francesc Domènech, un altre bandoler perillós, durant molts anys amic i al servei dels nobles germans Pere i Antoni Montserrat, que va estar a punt d'acabar amb el perseguidor a la Jana. Després d'aquest ensurt, el bandoler Llinyerola va anar a parar a l'hospital de Sant Mateu, i allí fou agafat pel comissari Gaspar Portolés. Allí començà l'interrogatori, i ell va explicar les aventures que havia passat mirant de justificar les seves actuacions. Afirmava que, pel mes de juny de l'any 1612, havia format part d'un grup de pistolers per a perseguir un bandoler conegut com El Bort, que era un germà renegat dels Clua.¹⁹ El grup estava format i

¹⁵ A.R.V. Secció Clergat. Lligall 880, caixa 2315-16. Testimonis contra Antoni Montserrat. Procés de Sant Mateu, 1613 i 1614. Full s/n.

¹⁶ A.R.V. Secció Clergat. Lligall 880, caixa 2315-16. Testimoni de Pere Pujalt de St. Mateu, pg. 88r-88v.

¹⁷ A.R.V. Secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27. Testimoni de Joan Bonet. Full s/ n.

¹⁸ ARV. Secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27. Testimoni del bandoler Jaume Llinyerola i document signat per l'assessor Gaspar Sans.

¹⁹ Informació facilitada pel professor Joan Hilari Muñoz a partir d'un treball que elabora sobre els Clua.

finançat per la Ciutat de Tortosa, que els pagava a cadascú tres rals al dia. Aquella bergada, o banda de mercenaris, per a perseguir la quadrilla del Bort estava capitanejada per Llorens Claresvalls, d'Horta de Sant Joan.

Un altre bandoler de Rossell que acompanyaria Llorenç Clua i la seva camada, fou Jaume Salom, o Çalom. Un pastor de Rossell conegut amb el sobrenom de *Gorreta* que participà en diverses incursions, delictes, robatoris de bèsties per menjar, i que també fou agafat i processat a Sant Mateu per bandoler. Els testimoni Josep Matamoros, de Rossell i molts altres, explicaven que El Gorreta anava voltant pel Maestrat, Montsià i Terres de l'Ebre, "amb la camada de Llorens Clua que era el cap de bargades de Catalunya", i que amb ell s'ajuntaven els bandolers Magí Puerto, de Canet, Francesc Domènech, de Traiguera, i Els Bels de Morella. La banda dels Clua i els seus col·laboradors bandolers tingueren especialment acoquinats els veïns de les viles de Traiguera, Sant Mateu i la Jana.

3.- La banda de Pere Argullol. Pere Argullol fou un dels bandolers catalans més coneguts i temuts per les terres del Maestrat durant el període que Antoni Montserrat i Liori va ser al poder en l'orde de Montesa i Sant Jordi d'Alfama, al Maestrat Vell, primer com a assessor de Joan de Pròxida, i després com a lloctinent de l'orde de Montesa a Sant Mateu (1608 –1614).

Argullol va arribar a Canet lo Roig de la mà del regent Joan Sabater, quan aquest fou designat per fer la visita per ordre reial a Joan de Pròxida, que era investigat per diverses denúncies i per l'enfrontament amb el seu primer assessor, misser Cristòfol Caperó. Al regent també l'acompanyava Guillem Sunyer. Aquests personatges es van instal·lar a la casa de més pes nobiliari que hi havia prop de Sant Mateu, i que era la dels Montserrat, regida a les hores per la matriarca Jerònima de Liori que procedia de Gandesa. Allà, a la casa pairal, estaven els quatre fills del matrimoni d'Andreu Montserrat²⁰ Berga i Jerònima Liori: Antoni, Andreu, Pere i Miquel, amb la resta de la família.

El regent reial Joan Sabater, per a la seva protecció, va venir acompanyat per un grup de pistolers –soldats legals al servei de l'autoritat–, perquè les terres del Maestrat tenien fama a Catalunya i València d'estar "infestades de bandolers".²¹ Els pistolers que l'acompanyaven eren la banda de Pere Argullol, formada pel mateix Pere, Dominguet, l'Argenteret i altres mercenaris o bandolers de les terres de l'Ebre. Argullol era un bandoler famós, qui, segons diversos testimonis de les terres del Maestrat, procedia de Móra d'Ebre. No sabem si

20 Hem escrit Montserrat amb *t* perquè així signava Antoni Montserrat Liori en els documents, malgrat que molts escriptors de l'època li posen el nom sense *t*, i altres autors posteriors escriuen *Montserrat*.

21 VICIANA, RAFAEL DE MARTÍ. *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia y su Reino*. Valencia 1564. Llibre III, p.115. Reimpressió de 1972.

és aquest punt és cert, perquè un altre testimoni apunta que tenia un germà prevere a Manresa, i tal vegada era d'allí, i afegeix que havia fugit d'aquella ciutat perseguit com a bandoler per la justícia.

La banda d'Argullol després d'acomplir la missió al costat del regent Sabater tornarà a aquestes terres contractada o invitada pels Montserrat, i s'estaran molts anys. No sabem si fou de manera contínua, però tenim nombrosos testimonis de la seva presència des de l'any 1609 al 1613. Argullol i la seva banda s'havien passejat per tots els pobles, com per exemple Sant Mateu, Traiguera, Canet, el Mas dels Estellers, Càlig, Cervera, etc. mostrant les seves armes, allotjant-se en diversos hostals d'aquestes viles. També l'havien vist moltes vegades al Palau del Governador de Sant Mateu, amb Antoni Montserrat, tal com ho explicava el testimoni i llaurador Miquel Sabartés, de Traiguera, i també a la casa de Jerònima de Liori, a Canet lo Roig.

Un dels moments més significatius i èpics per a la gent santmatevana fou quan la camada d'Argullol es va passejar per primera vegada amb els seus cavalls pels carrers de la vila fins arribar a l'hostal d'en Segarra, al carrer València. Vegem tal com ho descriu un respectable ciutadà de Sant Mateu, Gaspar Miquel:

Fonch interrogat. E dix que desde que don Antoni Monserrat ha governat aquest Maestrat despres de Joan de Proxita arriba a Vila de Sant Matheu un jove catala dit Pere Argullol lo qual era familia (...) es estat bandoler en Cataluña y en la present Vila lo dit Argullol era estant donat protectio del dit don Antoni Monserrat un dia de yvern estant ell testimoni prenent lo sol a la porta de sa casa seyt en un banch de pedra veu que vingue lo dit Argullol a cavall en un jument y juntament ab ell venien quatre, o, cinch homens de mal tall portant en los sombreros uns plomalls de cua de gall, o, de capó que es lo senyal que porten los bandolers en Cataluña y ell testimoni y los questan en sa companyia se maravellaren que ab el mig jorn gossen entrar en la present Vila quatre homens ab los dits plomalls y ab aquella gallonia y al dit Argullol ell testimoni lo ha vist en lo Hostal dit de Joan Segarra que esta al carrer de Valencia escalfantse ab un pedrenyal devall laxella y mes de dos anys lo ha conegut al dit Argullol al dit don Antoni Monserrat encara que lo dit Argullol estava en lo dit hostal de aciento y quant lo dit don Antoni sen anava a Canet tambe sen anava a Canet lo dit Argullol. Y ell testimoni hoyt a dir que lo dit Antoni Monserrat havia donat una comissió al dit Argullol per a pendre cert delinquent y que lo dit Argullol ab dita Comissió ana al Mas dels Estellesos y avalota tot lo poble.²²

²² Ibidem.

Per tant, la banda de Pere Argullol van ser bandolers “legals” al servei de la màxima autoritat del Maestrat. A més, portava un document que l'autoritzava a portar armes com qualsevol soldat. Trobem molts exemples d'aquesta col·laboració entre Antoni Montserrat i el seu amic i criat,²³ tant quan va ser subrogat de Joan de Pròxida com quan fou lloctinent i capità del Maestrat. Però, hi havia una certa diferència. Quan Antoni era subrogat no s'atrevia a defensar públicament el seu pistoler Argullol, com per exemple va passar en la vila de Traiguera per una denúncia del justícia Maties Comte:

E dix que sent ell testimoni Justicia de la present Vila de Trayguera vingue a la present Vila un catala ques deya Argullol y demana a ell test. que li donas deu homens dient que portava Comissió de don Antoni Monserrat, subrogat que era de don Joan Proxita y ell tes. sen hague de anar fora aquell dia y adverti a son lloctinent que si lo dit Argullol li demanava los deu homens que li demana a ell tes. nols y donas que no li mostra la comissio que deya portava de dit don Antoni Monserrat porque nols volgues per a guarda de sa persona y no per sa servici del Rey y ell tes. no tenia en bon concepte al dit Argullol porque el vehya venir moltes vegades a la present Vila ab pedrenyals y a vegades portava dos y tres homens en sa companya que parexen de mala vida y quant ell tes. torna lo mateix dia al vespre a la present vila dix lo lloct. de Justicia que lo dit Argullol no li havia demanat los dits homens y lo endema de mati dit Argullol en contra ab ell tes. y digne señor Justicia no ha qui menester a aquells homens y axi nols demana y el tes. densa molts poch dies sent vinguts a la present Vila dit don Antoni Monserrat y don Gaspar Sans son assessor lo digue com lo dit Argullol havia demanat los dits deu homens dient que portava comissio y aquells li digueren que si demanava homens nols ly donas fins que ans li demana la comissió y lay esgarrat yl posas pres al dit Argullol, dient lo dit don Antonio que tal comissió no li havia donat.²⁴

De fet, no va estar gaires dies pres perquè Antoni el treia a ell i altres criminals i bandolers sempre que algun justícia els tancava. Uns anys més tard, quan Antoni ja era el lloctinent i governador del Maestrat, la col·laboració es va anar fent més estreta, i, segurament, va continuar fins a la seva destitució, ja que els testimonis de l'any 1616 sempre parlen del passat quan es refereixen a la presència de Pere Argullol i els seus amics Argenteret i Dominguet. Vegem el testimoni del llaurador Miquel Sabartés, de Traiguera, que va fer *ex officio* davant de l'agutzil reial Pedro de la Torre:

23 Els testimonis Martí Vilanova de Sant Mateu considera que Argullol és un criat del Subrogat Antoni Montserrat Liori ja que fa de pistoler i l'acompanya per tot arreu. A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimonis contra D. Antoni Montserrat. Procés de Sant Mateu (27-9-1613).

24 Ibidem, 1613, full 45r.

E dix que lo que sab e pot dir ell testimoni sobre lo que es estat interrogat que haura çinc anys, pocs mes o menys, que don Antoni Monserrat entra per governador en lo Maestrat de Montesa en la Vila de St. Mateu , veu ell testimoni com Argullol y un altre home ques deya lo Argenteret, bandolers ya proçessats de Catalunya estaven y habitaven, menjant y beuent en la casa y palacio a hon estava dit don Antoni de Monserrat en la Vila de St. Matheu portant y donant licencia ab orde y comissio de dit don Antoni de Monserrat governador qui era en dit temps de dit Maestrat de Montesa, portant moltes armes y pedrenyals tant de dia com de nit (...) li respogueren dits bandolers que tingues compte dell y de sa casa perço que portaven orde del dit don Antoni de Monserrat y dit Justicia callava y dits bandolers ab molt gran disolucio portaven dones publiques per los ostals de dita Vila de Trayguera y en particular en lo hostel de Nicasí Belliure de dita vila y arriba a tanta disolucio que dita ocasio veu ell dit testimoni que una ama que tenia lo dit don Agusti de Monserrat li dix a ell testimoni que sen anava de dita casa y Palácio per ço que estava casa plena de bandolers ab moltes armes y ell testimoni es recorda que dita dona se diu la viuda Roja de la vila de Cervera la qual li dix a ell testimoni que de por que tenia a dits bandolers se navia exit de dita casa y Palácio y axi mateix a vist ell testimoni (...) dita frequentacio de bandolers en casa de dit don Antoni de Monserrat y que ha ohit dit ell tes. a Miquel Cabanes espardenyer de la present vila que Frances Domenech bandoler li avia dit que dit don Antoni de Monserrat avia dexat orde en sa casa que sempre que aquell arribas alli, li donasen de menjar y a beure y quan aquell senanas li donasen pa y vi en la carabaça y aço es.²⁵

Pere Argullol i la seva camada de bandolers catalans i valencians van deixar una gran petjada històrica en la memòria de la gent del Maestrat del segle XVII. Sembla que Argullol fou executat a Mora d'Ebre²⁶

4.-Antoni Poll i Pau Saloni. Aquests dos delinqüents, o bandolers, van ser agafats pel justícia de Xert l'any 1610. Consta en la declaració de testimonis que s'havien fet passar per moros, però portaven pedrenyals, com afirmava l'hostalera de Xert, muller d'en Grinyó, que havia guardat dos pistoles. Recordem que l'any 1610, i especialment pel mes de setembre, hi va haver un gran desplaçament de moriscos que anaven cap a la platja de Vinaròs a causa de la seva expulsió, i molts delinqüents aprofitaven aquesta situació per robar-los, o per fer-se les víctimes, segons els convenia. Poll i Saloni foren trets de la presó de la vila de Xert per ordre d'Antoni Montserrat i tancats a la de Sant Mateu. Més tard foren alliberats per ordre d'ell mateix, malgrat que eren buscats per la justícia

25 A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimonis contra Antoni Montserrat rebuts per l'agutzil reial Pedro de la Torre. 1616, fulls 234v i 235r.

26 A. R. V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimoni de Miquel Andreu de Traiguera, pg. 60v-61r.

catalana. Els motius, com sempre, devien ser els diners. Aquella acció fou molt escandalosa, coneguda i criticada, ja que van participar-hi diversos assessors, com misser Narbonès i misser Gaspar Sans, com apunten els testimonis de Ferrando Fuster, procurador fiscal de Sa Majestat, i misser Tomas Ortí, que també fou fiscal a Sant Mateu.²⁷

5.- Eloi Gavarró. Aquest bandoler de la Sènia fou molt famós i temut per terres catalanes i valencianes. La seva fama inicial de lladre de camins es va incrementar quan va matar el notari de la Sènia Miquel Palau, que havia fet diligències per a perseguir-lo. Eloi Gavarró fou un bandoler actiu durant molts anys, perquè va estar protegit pels poderosos com ara Antoni Montserrat, segons el testimoni del doctor en drets Pere Arcís Miquel,²⁸ que era veí de Sant Mateu, però que havia vist diverses vegades el bandoler a la casa de Canet del dit noble. No solament estava amagat a sa casa, sinó que també tenia un guiatge, o document, signat per Antoni, governador del Maestrat, que el protegia davant d'altres autoritats, segon explicava el seu captor.²⁹ Quan fou interrogat Antoni Montserrat per haver donat el guiatge a Gavarró, aquest digué que ho va fer per consell del seu assessor.

Els testimonis sobre l'activitat bandolera de Gavarró els trobem des de l'any 1612 fins al 1616, en què fou agafat i conduït a la ciutat de València on fou jutjat i executat. Però l'activitat més prolífica fou entre 1612 i 1614. Després es va amagar al terme de Peníscola, on treballà de carboner, fins que fou agafat l'any 1616 pel comissari reial Josep Pérez de Quende. Aquest el va tancar primer a Sant Mateu i després el va portar a València. Malgrat que tenia causes pendents a Catalunya –la mort d'un notari a La Sènia–, fou processat i executat al Regne de València.

6.- Joan Torres. D'aquest personatge, no en tenim gaire informació però, va ser considerat un bandoler i assassí de la Sènia que feia activitats delictives per terres de l'Ebre i del Maestrat l'any 1610. El notari Miquel Palau, de la Sènia, va arribar a Canet el dia de Sant Miquel de setembre, que era la Festa Major de la vila, per arrestar-lo. Va dirigir-se al justícia de la vila de Canet per a capturar el dit Torres, perquè havia matat un home al terme de Rossell, però, quan els va veure, Torres va fugir per a refugiar-se a la casa del Governador Antoni Montserrat, lloc on no hi podia entrar la justícia a capturar-lo, encara que molts vilatans que en foren testimonis van veure que s'havia amagat allà. Malgrat

27 A. R. V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimonis 16 i 17 contra Antoni Montserrat i Liori fets a Sant Mateu l'any 1613.

28 A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimoni del Doctor Pere Arcís Miquel contra D. Antoni Montserrat i Liori. Sant Mateu dia 25 de setembre de 1614, fulls: 71r. a 78v.

29 A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimoni de D. Josep Perez de Quende, cavaller i comissari reial de la ciutat de València, donat a Sant Mateu el dia 22 de gener de 1616, full 242r.

tot, Fra Antoni Montserrat no féu cap diligència per lliurar-lo a la justícia, com era el seu costum. Uns anys després, el notari Miquel Palau serà assassinat per un altre bandoler, Eloi Gavarró, protegit també pels Montserrat. Aquestes eren les misèries d'aquells nobles canetans que molts veïns denunciaven, sense cap por de les amenaces que rebien de Pere Montserrat ³⁰ i d'altres dels seus col·laboradors de Canet. El mateix doctor en lleis Pere Arcís Miquel de Sant Mateu afirmava sense embuts: "la casa dels Montserrat era un niu de bandolers."³¹

Bandolerisme del segle XVII (1620-1635). Context històric

El bandolerisme en aquesta etapa va continuar amb una activitat tan gran com la d'abans, però sense tanta presència de bandolers catalans. En realitat, passava que als anys vint i trenta, el bandolerisme a les terres del Maestrat ja era plenament autòcton. La corrupció dels anys anteriors, des del 1610 al 1614, fou tan gran que per a molts delinqüents s'havia convertit en la seva forma de vida, potenciada per diverses autoritats corruptes. Només es va ralentir una mica amb la destitució del gran protector de bandolers, Antoni Montserrat Liori, l'any 1614, el seu desterrament del Maestrat, durant el procés, fins a la seva mort: fou assassinat per enverinament l'any 1621³² per la seva pròpia dona, Maria Ram de Montoro. Durant aquesta etapa de relativa calma, el Maestrat Vell de Montesa fou dirigit pel lloctinent Lluís Ferriol, fins a l'arribada del nou, Jeroni March.

Durant aquest període que comença l'any 1620, el bandolerisme català a les terres del Maestrat tindrà un caire diferent. Bé perquè a Catalunya havia minvat per aquestes dates, o perquè els nobles valencians ja tenien molts de grups de bandolers autòctons –la banda del Sarrut de Morella, la dels germans Marimon de Cervera, els Pons de Canet, els Margalins de Peníscola, etc.– per a contractar i continuar les amenaces, extorsions i la corrupció de la justícia, des d'un altre vessant, com podrem comprovar.

Darrera de tot l'entramat polític-administratiu, i especialment de l'Administració de justícia, tornarà a haver un Montserrat. Ara no serà Antoni, que ja estava mort i enterrat, sinó el seu germà Andreu, que –malgrat que no era lloctinent–, des del seu lloc d'assessor del lloctinent, o governador, Jeroni March, farà tant de mal o més que el seu germà, ja que el governador tenia un caràcter

30 A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Procés de D. Antoni Montserrat i Liori. Testimoni de Geroni Molina, argenter de Sant Mateu, dia 27 de desembre, 1616. Full- 236r.

31 A. R.V. Secció clergat, lligall 880, caixa 2315-16. Testimoni del doctor Pere Arcís Miquel contra Antoni de Montserrat i Liori. Sant Mateu dia 25 de setembre de 1614, full- 75v.

32 HERNANDEZ RUANO, JAVIER. " Descomposició de la administració de justicia en el Maestratzgo de la Orden de Montesa (1620 - 1635)". *Bulletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, n° 66, Desembre 2001.

feble i estava controlat totalment pel seu assessor Andreu Montserrat –“home corpulent, altiu, aspre, violent i bròfec”, com deien els seus contemporanis que testimoniaren en el procés–³³, individu experimentat que havia vist l'exemple del seu germà Antoni i que, d'una manera més subtil, va protegir i fomentar el bandolerisme i va extorsionar molts ciutadans del Maestrat des del 1620 al 1635, fins que fou processat i destituït com el seu germà, però temporalment.³⁴ La saga dels Montserrat continuava.

Els bandolers i fautors els trobarem a gairebé tots els pobles del Maestrat i dels Ports de Morella, però també continuaran havent-hi bandolers de Tortosa, com Baltasar Guarch i Miquel Llorens, en la dècada dels vint, i també Ramon Marquès, que procedia de Móra d'Ebre. Algunes vegades actuaven sols i altres s'incorporaran a bandes autòctones del Maestrat. Un element que continuarà inalterable serà el riu Sènia que seguirà essent l'eix del bandolerisme d'aquestes terres del Bisbat de Tortosa, capital eclesiàstica, educativa i econòmica, sens dubte.

Si cal concretar en tres persones la gran responsabilitat de protegir i fomentar l'activitat bandolera, cal anomenar en primer lloc el màxim responsable: el lloctinent, o governador, del Maestrat Jeroni March. En segon terme, el seu assessor i instigador, Andreu Montserrat Liori. En tercer lloc, el procurador fiscal Dr. Tomàs Ortí, un personatge de llarga experiència, ja que l'any 1610, en l'etapa de Joan de Pròxida, ja era funcionari. Tots tres es convertiran en un malson de la Monarquia hispànica, i per ordre del rei Felip IV seran processats i destituïts del seus respectius càrrecs. Aquells fets de neteja que es van produir els anys 1634 i 1635, a més de les posteriors estades de soldats castellans i la Guerra dels Segadors, faran minvar progressivament el bandolerisme d'aquestes contrades, però, a finals del segle XVII, encara sortien expedicions conjuntes de justícies valencians i veguers catalans per a perseguir els pocs bandolers que quedaven per les terres del riu Sènia.

33 ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA. Secció clergat, lligall 936, caixa 2475-76. Testimoni Joan Querol del Pou, llaurador de Sant Mateu, dia 10 de juliol de 1634, p. 39v.

34 FERRERES NOS, JOAN. Afirmo que fou temporalment perquè algun historiador diu que definitivament, cosa que no és certa, ja que Andreu Montserrat i Liori el trobem de nou com assessor del lloctinent de Sant Mateu en diversos documents, per exemple, l'any 1643.

Bandolers

7.- **Josep Girona.** Aquest bandoler català, segons diverses informacions, era considerat un delinqüent perseguit, i cap d'una quadrilla de bandolers perillosa, que fou capturat per les autoritats de Sant Mateu i tancat a la presó pels anys vint. Gràcies a les activitats corruptes del governador Jeroni March³⁵ podem tenir notícies d'aquest bandoler català segons els testimonis del procés. Concretament en els càrrecs 12 i 13 portats a terme contra dita autoritat s'apunta textualment:

Que Antonio Sales cirujano de la villa de San Matheu pidio al dicho governador que sacase en fiado a Jusepe Girona del calabozo en que estava preso por hombre facineroso cabo de quadrilla, y el dicho governador le respondio diziendo esta palabras, manos que no dan que esperan, las quales y otras que solia decir de ordinario, Juana si queréys que os den avéys de dar también, eran ya conocidas para entender que le avían de dar algo para que hiziesse lo que devía de justicia y con esto quien avía menester que hiziesse alguna cosa acudía a contribuir según su posibilidad. Que aviéndole dado al dicho Jusepe Girona el assessor del dicho governador (Andreu Montserrat Liori) sentencia de muerte estando preso dicho Girona rompió las cárceles y se huyó y fue fama pública que dio dineros al dicho governdor pues no hizo ningún sentimiento ni deligencia en prendelle, antes bien avisándole que dicho Girona se paseava alrededor del lugar y entrava en su casa no quiso prendrele sino que dio la orden a su alguazil en qual se alcanço en la villa de la Jana y aviendo dado aviso al dicho governador cómo lo avía prendido ni quiso yr a la Jana ni le mandó llevar preso a San Matheu.³⁶

Segurament en aquest cas devia passar com en molts altres: l'assessor dictava una sentència excessiva que espantava el bandoler i aquest pagava. Els beneficis se'ls repartien el lloctinent i el seu assessor, i deixaven el pres lliure. La justícia servia per fer-se rics els administradors d'aquesta, i els delinqüents podien continuar fent el que els semblava davant dels ulls dels bons ciutadans, que eren els perjudicats. Aquesta és la limitada informació que hem trobat d'aquest bandoler fins ara, però ben segur que els testimonis del procés ens aportaran noves dades.

35 Document facilitat per l'amic JAVIER HERNANDEZ RUANO, que podem trobar en l'apèndix documental del treball esmentat de Hernández i que pertany a l'ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA. Veure A. R.V. Secció clergat, lligall 897, caixa 2361-62. Canet, 1635. "Proceso contra frey Geronimo March, governador del Maestrazgo viejo de Montesa, por sus excesos" (48 càrrecs).

36 HERNANDEZ RUANO, JAVIER. Ibidem, p. 35

8.- Ramon Marquès. Fou un bandoler de Móra d'Ebre que voltava per les terres del Montsià i el Maestrat fugitiu de la justícia catalana. No sabem exactament quin va ser el delictes que va cometre, però ben segur que fou greu, perquè les autoritats de Móra oferien pel seu cap una recompensa de 300 lliures, una xifra molt important en aquell temps. Fou capturat a la vila de Sant Mateu per l'agutzil Simeó Segarra, que només va rebre dos lliures, segons ell mateix es queixava en el sumari contra Andreu Montserrat. Però en un altre document-sumari obert contra el dit subrogat de Sant Mateu, es diu que el síndic de Móra d'Ebre va pagar 60 lliures a Andreu Montserrat i que aquest va donar set rals a cada presoner que va custodiar al bandoler Ramon Marquès.³⁷ Marquès segurament fou conduït a Móra per ser penjat, com era costum en aquell temps.

9.- La banda de Baltasar Guarch i Miquel Llorens. Tampoc hi hem trobat gaire informació, sobre aquesta camada de bandolers, si no és la que ens aporta el sumari obert contra el procurador fiscal Tomàs Ortí. Sabem que dits bandolers eren de Tortosa, i que habitualment acompanyaven el fiscal per protegir-lo, ja que Ortí tenia molts enemics per les barbaritats que havia fet, i també per protegir-se els mateixos bandolers de ser capturats pels justícies dels pobles del Maestrat. Anaven acompanyats d'altres bandolers contemporanis d'aquestes contrades, com Felip Cervera de Catí, i també havien acompanyat alguna vegada als bandolers del Sarrut (Jeroni Gil). Aquest bandolers voltaven i anaven robant per les terres de Morella, Ares i la Gibalcolla, fins que foren jutjades i destituïdes les autoritats corruptes que els protegien.

10.- La banda del Sarrut. Malgrat que el líder d'aquesta camada de bandolers era Jeroni Gil, de Morella (àlies *Lo Sarrut*) i la major part del companys i fautors eren de procedència de viles del Maestrat i dels Ports de Morella, el Sarrut va tenir la col·laboració de diversos bandolers catalans, va refugiar-se moltes vegades a la cova d'en Franch, en terres catalanes, va estar amagat gran part de la seva vida delictiva pels voltants del riu Sènia i les serralades de tramuntana, va fer diverses incursions rapinyaires per viles de Catalunya, i alguns dels bandolers més significatius, com Josep Beser i el mateix Jeroni Gil, foren executats a la vila de la Sènia per condemnes pendents, i per no saber viure en la legalitat després de tornar com a soldat de Sa Majestat en les campanyes europees que va portar a terme el rei Felip IV els anys trenta.³⁸

37 A. R. V. Secció clergat, lligall 936, caixa 2475-76. Sant Mateu, 1634. "Informació ex officio, rebuda en Sant Matheu y altres poblacions del Maestrat vell de Montesa, sobre la visita i residència de don Andreu Monserrat, assessor del lloctinent y capità del Maestrat vell".

38 Participació del Sarrut i els seus amics bandolers en el terç de D. Pedro de Riaño. A. R. V. Secció clergat, lligall 897, caixa 2361-62. Procés de visita contra frey GJeroni March. Canet , 1635.

Segurament, un dels testimonis més colpidors sobre l'abast d'aquesta banda és el de la bandolera penedida Magdalena Lorensa, natural d'Ontinyent i amant Pere Bouil, un dels bandolers assassinats pels seus propis companys de la camada del Sarrut. Com a venjança personal, Magdalena va delatar l'any 1630 els components de la banda del Sarrut i explicava amb tot luxe de detalls els llocs on s'amagaven, a qui robaven i com funcionava la banda. Aquest relat ens demostra com durant molts anys tenien com a refugi segur el riu Sènia, els seus molins, les masies, els petits pobles del Port, etc. Ella apunta que moltes vegades estaven al molí de la Sènia –el molí de l'Abat actual. Des d'allí sortien al camí Ral de Tortosa per a robar o catinar. La banda estava formada per: Jeroni Gil, Josep Beser, Pere Bouil, Roc Sapeira, Bertomeu Tena i Baltasar Guarch. –Lorensa diu que era de Catí, però segurament era el bandoler de Tortosa abans esmentat. Altres vegades anaven als pobles dels voltants, com el Mas dels Barberans, la Pobla de Benifassà, Rossell, la Sènia i altres llocs per robar animals –ovelles i cabres– per menjar-se'ls al seu amagatall del molí de l'Abat. Un altre refugi habitual d'aquesta banda fou el Forat d'en Franch, que estava situat en un barranc proper al Mas dels Barberans.³⁹

Testimonis de les activitats delictives de la banda del Sarrut n'hi ha moltíssims.⁴⁰ Però en trobem altres d'especials que no fan referència als crims ni robatoris sinó a la “moralitat”. Vegem un exemple sobre una acusació a la banda del Sarrut i a una dona de Traiguera –Magdalena Maçalió–, que va consentir una greu falta moral escandalitzant a una jove. El testimoni és de Mariano Bel, un bandoler col·laborador de Jerony Gil, Lo Sarrut, per les terres de Traiguera:

Item. Et secundo, resulta que alli al dit corral del Vilar Gros fonch vist un home lo qual applega a hon estaven les dites Angela Maria Ferrer y Madalena Masalió, lo qual home era Geroni Gil, dit lo Sarrut, cap de la quadrilla de bandolers i quadrillers i aquell i la dita Madalena se comensaren a congraciarse i el mateix dit Geroni Gil la comensar abrasar i besar del que la dita Angela Maria Ferrer nesta molt escandalitzada que la dita Madalena fos tan roin i donas tan mal exemple i que ab un engany tan gran la hagués portada a dit puesto. *Item et tercio*, resulta que estan així en dit puesto i aventhi tres altres bandolers mes apartats applegada aquell, ço es a dit puesto Esteve Casador, espardenyer de la dita vila lo qual portava una casola de arrós per a menjar a dits bandolers los quals i a tenien (...) i applegat a dita casola de arros lo dit Sarrut i la dita Madalena i lo dit Cassador se apartaren hi ho fesen en un corral prenent part del dit arros en un plat i lo restant arros donaren a dits tres bandolers que estaven apartats i a la dita Angela Maria Ferrer la feren apartar a hon

39 A. R.V. Secció clergat, lligall 902, caixa 2374-75. Procés judicial de Phederico Sales contra Mariano Bel i altres de Trayguera, document 80, any 1629

40 Veure *Temps de Bandolers*, de JOAN FERRERES NOS. Col·lecció Història n° 2. Edita: Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, 2002.

estaven dits tres bandolers ab los quals estigue molt gran rato i la dita Madalena, lo dit Sarrut i Cassador sestiguieren mes de dos hores apartats en dit corral i despues vingue lo dit Cassador, restanse la dita Madalena Masalio molt grandissim rato ab lo dit Sarrut a soles ab lo qual nomenat així lo dit Cassador i demes bandolers.⁴¹

La petja històrica i la fama de la banda del Sarrut en les dècades de 1620 i 1630, per aquestes contrades del sud de Catalunya i el nord del Regne de València fou tan gran com havia estat la d'altres bandolers anteriors com Llorenç Clua i Pere Argullol.

Conclusions

Per cloure aquesta recerca, apuntarem algunes observacions sobre l'originalitat i les particularitats d'aquest bandolerisme que tenia com a eix central el riu Sènia, i que actuava a una banda o a l'altra de la mateixa forma que la gent catalana i valenciana intercanviava productes i serveis, feia mercat, anava a les fires, anava a les festes, es casava, etc., amb tota normalitat i sense cap frontera, ni real ni imaginària.

Respecte als inicis i final del bandolerisme estudiat, cal dir que nosaltres hem estudiat una seqüència continuada que aniria de la segona meitat del del segle XVI fins a 1635. Però això no vol dir que no existís el bandolerisme a principis del segle XVI o abans, de la mateixa manera que tenim algunes informacions que ens demostren la continuïtat del bandolerisme català i valencià després de la Guerra dels Segadors, però ja no és tan significatiu, ni intens, i les condicions han canviat força. Les autoritats corruptes han estat destituïdes i tots actuen de forma més o menys coordinada i amb l'objectiu d'acabar amb el fenomen bandoler. És a dir, el context anterior és molt diferent del posterior d'aquella unitat que trobem en l'etapa que va des del 1560 al 1635. Això no vol dir que desaparegués radicalment el bandolerisme després de la Guerra dels Segadors. Tenim documents que demostren que va continuar molt puntualment per la dècada dels seixanta i dels noranta del segle XVII, i que les autoritats catalanes i valencianes continuaven col·laborant per extingir-lo. Tot i que no ho acabaven d'aconseguir, perquè algunes causes persistien.

Malgrat la presència de bandolers a finals del segle XVI, confirmada en diversos documents, també hi trobem molts testimonis que consideren el fenomen bandoler en el Maestrat com una cosa nova. Per exemple, Miquel Andreu, de Traiguera que estava d'hostaler a la casa Alemany, veu a Pere Argullol i la seva banda de 6 o 7 pistolers tranquil·lament a la taverna de dit hostal amb una

41 A. R. V. Secció clergat, lligall 902, caixa 2374-75. Procés judicial contra diversos veïns de Traiguera per col·laborar amb els bandolers del Sarrut, document 80, any 1629.

autorització del subrogat del governador Antoni Montserrat durant els anys 1608 i 1609, i afirma que això no havia passat mai a Traiguera, i que era una "cosa nova " que escandalitzava tothom.

Sens dubte, cal afirmar que el bandolerisme català va influir-hi decisivament, com una mena d'escola, per a la naixença d'un bandolerisme autòcton valencià. Només cal veure que els primers bandolers dels Maestrats formaven part de les camades catalanes de principis del XVII, i com, a poc a poc, van adquirint autonomia. Alhora, cal afirmar que la col·laboració entre bandoleres fou contínua, excepte algun cas d'enfrontament promogut per les autoritats quan posaven preu pel cap d'algun bandoler, o perquè sorgien problemes personals entre ells.

També he cregut necessari adjuntar uns quants documents significatius sobre els bandolers i el seu context en forma d'Apèndix Documental. D'aquesta manera no es fa tan feixuga la lectura del treball i aquests documents poden aportar informació interessant per als especialistes en el tema. La documentació que presentem està ordenada cronològicament i va del 1612 al 1634.

Apèndix documental

Document: Ordre de nomenament del “comissari-pistoler” Jaume Ninyerola de Rosell, donada per l'assessor i subrogat (Gaspar Sans) del Governador de Sant Mateu (Antoni Montserrat Liori) per a capturar a uns criminals i bandolers perillosos de Trayguera encapçalats per Francès Domènech, l'any 1612.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27, s/n.

Lo Rey Administrador perpetuo del Maestrat y Orde de Muntessa de St. Jordi de Alfama per aquesta Apostòlica y per sa Magestat.

Don Gaspar Sans cavaller D.D. Assessors y Subrogat del Lloctinent y Capita per Sa Magestat en lo present Maestrat a **Jaume Lliñerola** [o *Ninyerola*], llaurador del lloch de Roçell y per informats estan que en los termes de les Viles de Trayguera, Canet y Roçell y altres del present Maestrat va Francés Domenech que poch dies ha ser es fugit de les presons de la Vila de Trayguera en companyia de Pere Galinet, Joan Raphael Gauxachs y altres de la camada fent diversos mals en les persones y haciendas de vehins de la vila de Trayguera y de altres del dit Maestrat talant les viñes y arbres y cremant los basos de les abelles composant ab amenasses molta gent, portant en si pistoles y altres armes prohibides. De tot lo qual havent tengut moltes queixes y per lo que conve al servei de Nostre Señor y a la bona administracio de la Justicia que lo dit Frances Domenech y los de sua camarada sien presos y capturats y que vinguen en mans de la Justicia porque seran castigats conforme sos demerits y delictes havent provehit esser feta composició a una persona per a que ab molta cautela sollicitut y cuidado capture dit Francés Domenech y demes socis. Perço confiant de vostra suficiencia, legalitat y bondat vos diem, cometem y manam a vos dit Jaume Llinyerola vos conferixau a la Vila de Trayguera y terme de aquella y en altra qualsevol Vila del Lloch del Maestrat a hon convinga y pendreu a mans vostres y capturareu la persona del dit Frances Domenech y los de la sua camarada ben custodis y guardats los entregara a la Justicia, o, Lloctinent de la vila, o, lloctinent hon los capturareu, donantnos en continent avis de dita captura y per quan vos dit Jaume Llinyerola ab sentència per nos donada estau desterrat del present Maestrat y per lo que conec se faça dita captura usant del poder e nos comes vos guians assegaran vostra persona y bens donatvos llicencia y facultat per a que sense negoci de pena alguna pugau estar habilitat en lo present Maestrat y axi mateix pugau portat qualsevols armes ab (...) que no sien vedades per furs y pragmatiques del present Regne lo qual guiatge volem dure per temps de un mes de huij avant contador per nos es vos dit Comissari nostre en fer y exercir dites coses y sengles de aquelles vos donem y cometem tot mellors nom posseer veus manant e univers ser e sengles oficials e nos subdits per fer les dites coses no us façen ni fer façen ni permeten vos fet empaig embanch ni impediment algun ans vos donem y prestem tot consell, favor, auxili y asistencia personal y tots los acompanyats que haureu menester quant convinga sempre y quan per vos requestes sots pena de trecentos lliures reals de vosa de bens propis del contrafahent e exigidores y als cofrens fiscals de la Mensa Maestrat applicadores, encarregantvos com vos encarregam a vos dit Jaume Llinyerola Comissari nostre poseu tot lo cuidado y vigilantia que convinga per a fer dita captura que en aço se

fara gran servici a Nostre Señor Deu y a sa Magestat y tenint effecte com se confia en lo vostre negosi y aço no mudeu ni mude. not. En testimoni de totes les quals coses havent manat esser vos despachades les presents ordres in Villa St. Mathei die XVIII Septembris anno a natte. domini millesimo sexcentessimo duodecimo: // -----

Lo present trellat de la Comissio de ma propia en les presents insertes dos cartes la present compresa servit es estat tret del llibre Judicial de la Cort y Audientia de la Religio de Montessa que es celebra en la Vila de St. Matheu per mi Joaquim Isalguer notari del Reij don Philip Ntr. Sr. Comandant y Administrador perpetuo de la Religio de Montessa de St. Jordi de Alfama notari publich scriva de dita Cort e perque obliga plena fe sia donada y atribuida al dit notari ferma assi e posse mon acostumat SIG-NE.

Document: Procés criminal del Procurador Fiscal de l'orde de Montesa contra el bandoler Jaume Ninyerola de Rosell (1613).

Font: ARV, secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27, s/ n.

Haura dos anys poc mes, o menys Jaume Ninyerola llaurador del lloc de Rosell lo qual esta a mija llegua de la vila de Vila de la Senia principat de Catalunya va en treball perquel posaren pres en la Vila de St. Matheu per uns robos de uns machos en Calanda y a uns moltons, fets a uns pastors y debes vint y quatre lliures que furta a un gavaig serrador y lo jutge de dita Vila li havia posat sentencia de desterro y contravencio galeres y despres de haver eixit de la preso de St. Matheu **es estat vist dit Ninyerola en companyia de Llorens Crua cap de quadrilla de bandolers, Francés Thomas, Pere Bel de Engavaldà y de Miquel Thomas y altres quadrillers y bandolers** de dita quadrilla tots carregats de armes , de escopetes llargues y curtes. Y haura tres o quatre mesos poc mes, o, menys que Francés Domènech de la Vila de Trayguera tira dos escopetades al dit Ninyerola yl nafrà de aquelles entre Trayguera y la Jana per raho de que lo dit Ninyerola volia matar al dit Domènech se avança a tirarli en (...) sabut y en lo dia de Deu del present succes es estat pres y capturat dit Ninyerola en lo Espital General de la present ciutat en lo qual aquell estava malalt. Tot lo qual resulta de bona informació de testimonis ex officio rebuda en dit chalendari de les confessions ex officio fetes en lo dia de huy. E com semblants crims y delictes no deguen restar sens condigue punicio y castic ut dicto delinquenti cedat in penam et alijsin exemplum. Per ço et ab los altres del procuradors fiscals de sa Magestat deuen necessitar officis y delictes que denuncia y criminalment acusa al dit Jaume Ninyerola llaurador dels crims y delictes desusdits. Suplicant la present denunciació li sia admesa y lo dit denunciat que es capturat confessa ab super presente denuntiatione y lo testimoni ex officio rebut reproduit ab insinuació de aquell (...) e la present causa sia portada a la Real Audiencia al Dr. Francisco Gil.

Diversos testimonis ex-officio del procés:

1.- Dia 10 de'abril de 1613. Joan Bonet, llaurador, natural de la vila de La Senia Principat de Catalunya. Fonch interrogat. E dix que ell es natural de la vila de la

Senia, Catalunya la qual vila esta mija llegua del lloc de Rosell y per dita raho coneix molt be a Jaume Ninyerola llaurador al qual ha tractat comunicat fins abans quel capturessin en la vila de St. Matheu que hi ha prop de dos anys y en tengut que la causa per quel capturaren fonchs per un furt de uns moltons que ell y altres feren a un pastor y tambe que havia furtat uns machos en Calanda y que havia robat a un frances serrador prop de Rosell ço en lo terme vint y quatre lliures en diners lo qual serrador se deya Joan y entengue que lo jutge de St. Mateu lo desterra y després de dita sentència ell ha hoyt dir publicament que lo dit Ninyerola se es acompanyat ab Llorens Crua bandoler y cap de quadrilla y ab sa companyia y també ha hoyt dir publicament en la vila de la Sènia y en altres parts que lo dit Niñerola esta nafrat de dos escopetades que li tira Frances Domenech de Trayguera y que se havia acostat a tirarli y que havia entes que lo dit Ninyerola havia pers per matar al dit Domenech y esta en veritat que es pres ahir havent anat al espital general a veurel pasejant veu en un llit al dit Ninyerola y li parla y li acomana que parlas ab sa muller que no pasas ansia que ell ja se adonava y ahir lo torna a veure en dit espital y li parla y en lo dia de huy prop de mig jorn ha estes que lo Comissari Gaspar Portoles y altres lo ham pres de dit espital y lo han portat a la preso. E aço es tot. Sibi lectum (signat +).

2.- Dia 11 d'abril de 1613. Havent accedit lo molt Magnífic Doctor del Real Consell a les presons de Sant Arcís mana traure davant sa merce a un home malalt de nafra y a confesarlo que prengueren en lo dia de ahir en lo Espital general en hu dels llits y lo que fonch tret per medi de carceller y fonch just medio juramento juxtafori, forma diga com se diu y nomena, quants anys te, de on es natural, quin offici te y si sab la causa perque esta pres. E dix que es diu **Jaume Ninyerola** y que es de edat de trenta sis anys y que es llaurador de son offici y que es natural de la vila de Rosell y no sab la causa perque el prengueren en lo espital en lo dia de ahir. :

Fonch interrogat y que diga que ell confessant es estat pres en la vila de St. Matheu per uns furts que ha fet de uns machos en Calanda y uns robos de moltons en un corral de pastors y de vint y quatre lliures a un gavaig serrador y dit jutge li donar desterro y en condenarlo a galeres. E dix que es ver que lo Governador de la Vila de Sant Matheu a consell de D. Gaspar Sans, Dr. en Drets son assessor li dona sentència de desterro Tortosa a ell confessant y Antonio Royo llaurador de Rosell y raho de que los enculporen los fruits contenguts en lo antecedent se li dona desterro de tota la vida (...).

Fonch interrogat. diga si coneix a Llorens Crua cap de quadrilla de bandolers, Frances Thomas, Pere Bel de engavalda y de Miquel Thomas y altres quadrillers y bandolers tots carregats de escopetes llargues y curtes. E dix que ell confessant els coneix als nomenats pero la coneixença es que per Santa Isabet o St. 1er de juny passat en Tortosa nomenaren per Capita al Lorens Valls de Orta y per comissari a (...) Domenech per a que fes gent per anar a perseguir al Bort y als de sa quadrilla y entre altres soldats ana ell fa cosa de tres mesos y tambe se asentaren per soldats los dits Crua y los demes contenguts en la instrucció y anaren junts pagant-los tres reals cada dia a cascu la ciutat de Tortosa.

Fonch interrogat diga que ell confessant e que tenia orde de certa persona per a matar a Francés Domènech per diners que li havien promes y com lo dit Domènech tingue dit avis se avansa y li tira dos escopetades de les quals lo nafra cosa de tres o quatre mesos. E dix que lo que passa en veritat y que es ver que lo Governador de St. Mateu nomenat D. Antonio Monserrat li dona comissio per a ell confessant per a capturar al dit Frances Domenech a suplica de un germa de aquell nomenat Christòfol Domenech també de Trayguera perque deya que li havia fet mil mals y que no el deixava eixir de casa y així dit Governador loy prega y encarrega a ell testimoni y el confessor per fer servici al Governador ho emprengue y feu diligencies y con devia al rey y anava foragitat nol pogue haver y un dia anant ell confessor de Trayguera a St. Matheu denit que serien entre les deu y onse hores es contra ab lo dit Frances Domenech y lo qual anava en companyia de Gali de Trayguera y aquells li demanaren que a on anava y ell confessant respongue que a Sant Matheu y se ajuntaren ab ell confessant y anaren junts molt poca terra y li digueren si volia beure y el confessor respongue que no y ells vegueren y llavors li digueren que seguessen davall de una garrofera y estant en aço y estantli cadascu de aquells al costat lo dit Domenech li tira una pistoletada y darrere aquella una altra y ell nafra en los pits y en la cuixa y caent en terra e dits colps li tiraren altra escopetada y li pegaren en la espalla de les quals li hixque gran eflussio de sanch y aquells sen anaren y volgue Nostre Sr. que nol acabassen y nafrat com estava sen ana a la Jana y sen entra en una casa y demana los faeraments y els rebe y laltre dia vingue a la Jana lo Governador de St. Matheu y se enforma del Justicia del any passat y aqui ell relant li havia contat lo dessusdit y lo jutge de la Jana de consell y mandato del Governador li donaren homens y cavalcadura per anarssen a sa casa a Rosell com de fet ana y es estat quatre mesos curantse y vist que no acabava y no tenia dines determina de venirsen al espital general de la present ciutat a hon es estat cosa de tres mesos fins ahir quel capturaren en lo espital en la quadra de baix. E aço es tot.

3.- Dia 11 d'abril de 1613. Miguel Torres llaurador de la vila de la Senia del Principat de Catalunya de present atrovat en aquesta.

Fonch interrogat. E dix que lo que pot dir ell testimoni sobre lo contengut en la present denuncia es que ell coneix molt be a Jaume Ninyerola llaurador del lloch de Rosell lo qual esta a mija llegua y lo ha tractat y comunicat y ha hoyt dir publicament en la vila de la Senia que al temps que trahien los moros de Calanda lo dit Ninyerola havia mort un morisco y li havia llevat un parell de machos y els havia venut ell y los que si havien trobat en Vallebona y que apres los cobraren los machos y per dita occasio lo capturaren en Rosell y de alli se lo portaren a St. Matheu y que li donaren sentencia de desterro y en contravencio galeres y apres de haverlo surt de la preso ha hoyt dir que havia furtat a un gavaig serrador cami de Morella vint y quatre lliures y al mateix gavaig loy ha hoyt contar y que fonch dos o tres dies abans que li tirassen les escopetades al dit Ninyerola y que havia entes que estava nafrat en la Jana y que volia anar a la Jana a veure si podia cobrar les (...) y a pres li ha contat lo dit gavaig que ana a la Jana y que li havia assegutar les dites XXIII lliures que la muller de aquell se li havia obligat a (...) y ell testimoni tambe havia hoyt dir que dit Ninyerola es nat en companyia de Llorens Crua y de sa camada y el també fa cosa de tres o quatre

dies que ha vist en un llit en lo espital general de la present ciutat al dit Ninyerola y li ha parlat y li dona uns quans diners y tambe y tambe ha entes que ahir lo Comissari Portoles lo captura dins lo espital y el posa en la preso. E aço es. Signat (+).

Document: Processos de Sant Mateu contra D. Antoni Montserrat i altres càrrecs administratius de l'Orde de Montesa. Testimoni del Procurador Fiscal D. Ferrando Fuster. Sant Mateu, 1613.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 880, caixa 2315-16, pàg. 42v-43r.

Ferrando Fuster Procurador Fiscal de sa Magestat en lo present Maestrat de Montesa de edat de trenta set anys testimoni lo qual jura et dir veritat. Fonch interrogat. E dix que en la vila de Chert foren presos haura tres, o, quatre anys, o, per ahy dos homens los quals deyen que eren moriscos y ab aquest apellido els capturaren y apres sabe que eren dos catalans y lo hu dells se nomenava Poll y del nom del altre nos recorda y es tingue noticia que los dits dos homens havien portat pistoles segons ho testifica la hostalera del hostel de Chert a hon aquells posaren que era la muller de (...) Grinyo la qual hostalera tenia tancats en una casa los dits dos pistolers y testifica que lo dit Poll y son compañ los hy havien acomanat pera quels guardas; y lo hostaler testifica com sa muller los havia dit quant lo dit hostaler de fora y lo Justicia de Chert rebe informacions de aço y les lliura a ell tes. com a proc. fiscal y ell tes. les lliura a miser Orti admor. fiscal lo qual ordena denuntiatio contra los dits dos homes y delatio dels dits pistolers y ell test. la posa y sels feu proces y sels dona sententia a Consell de miser Narbonés assor. del dit Justicia de Chert condemnantlos en pena de desterro perpetuo de la dita Vila de Chert y de son terme y nos recorda si en cas de contraventio tenien pena de tres anys de galeres y ell tes. com a proc. fiscal insta la publicatio de dita sent. la qual se dona dins poch dies apres que foren en presons y donada dita sententia ell tes. ne dona raho al dit miser Orti advocat fiscal lo qual li digue que dexa manera havien estat concertats los dits miser Narbones y ell y que no volia appellar de la sententia sino dexarla passar en lo sa (...) y nos recorda si passa un dia, o, dos ço es lo endema o, l'altre estant ell tes. en la plaça de la present vila de St. Matheu lo cridaren don Antonio Monserrat y don Gaspar Sans que estaven junts y li digueren que anas per lo proçes y en continent ell tes. se posa a cavall y volent pujar a cavall vingue Frances Sales notari que ya mori y digue a ell tes. a hon anau, anau a Chert a portar lo proces y ell tes. li dix que si y en la matexa hora li dix lo dit Sales a ell tes. no volen sino veure el proçes que ya don Gaspar Sans y miser Orti estan sols de que no se apelle de la dita sententia y estan ell dit testimoni en la Vila de Chert rebe un villet del dit don Gaspar Sans en lo qual li ferma que despres quell dit tes. sen havia partit havien resolt lo dit don Antoni Monserrat y dit don Gaspar, que puix ell tes. se trobava en Chert be podia lloar la sententia lo qual villet ell tes. la mostra en la present hora de ara scrit de la ma del dit don Gaspar y es del tenor seguent. Apres que havent entes que vm. es anat a Chert per lo proçes havent resolt lo señor don Antoni y yo que puix vm. se trobava ahy en Chert que be podia lloar la sententia de la manera que son advocat li ha aconsellat per exemsarlo de treball de hevery de tornar y fara continuar tots los actes en lo proces y portara lo proces y posant en executio la sententia de la manera y conforme lorde que te de son

Advocat pero ab tot no dexe de portar lo proçes quel volem veure y not. señor en St. Matheu y mars a 23 de 1610 don Gaspar Sans. En lo sobresurt del qual se lligen estes paraules, a Ferrando Fuster, procurador fiscal de Montesa. Y axi ell testimoni inserint lo orde que se li dona en dit villet lloa y aprova la dita sentència y en continent los dits dos homens foren excarserats y los dits pistolers foren clavats en lo pelleric de la dita Vila de Chert y ell tes. sen vingue a la present Vila y porta lo proçes y anant a donarloy al dit don Gaspar Sans troba a daquell pasejantse ab lo dit Frances Sales davall de una parra veu alli als dos dits homens que havien soltat de la dita preso de Chert als quals apres los veu pasejar tota aquella vesprada publicament per la present Vila de St. Mateu. I aço es. (signat) Ferrando Fuster.

Document: Processos de Sant Mateu contra D. Antoni Montserrat i altres càrrecs administratius de l'Orde de Montesa. Testimoni del Notari de Trayguera, Miquel Cabanes. Sant Mateu, 28 de setembre de 1613.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 880, caixa 2315-16, pàg. 45v i 46r.

Dicto die. Miquel Cabanes notari de la present vila de Trayguera de edat que dix ser de 36 anys. Fonch interrogat. E dix que estant ell test. en Barcelona que li pareix que haura mes de huit anys oh y dir que un cavaller ques diu Torme cosi germa de doña Hieronyma de Liori y de Monserrat viuda y germa del official del arquebisbe de Tarragona havia afavorit a **Pere Argullol** per a quel traguessent de la preso los jutges y vehya ell testimoni que lo dit Argullol estava arrimat al dit Torme y demanant qui era li digueren que un cavaller ques deya don Miquel Caldes lo perseguia y apres anant ell tes. a Valladolid veu al mateix Argullol que estava en servici del Regent don Joan Çabater lo qual quant vingue en este regne lo porta en son servici y lo dit Argullol se resta per axi y anant ell testimoni a Canet lo ha vist algunes vegades en casa de dita dona Hieronyma mare de dit don Antoni y tambe lo ha vist en la present vila passejant per aquella algunes vegades y mai lo ha vist ab pedreñals y apres ha hoyt dir publicament y tal es estada la publica veu y fama que al dit Argullol lo han mort a Catalunya.

Document: Procés criminal portat a terme pel procurador fiscal de l'orde de Montesa contra el bandoler Jaume Çalom de Rosell (1614).

Font: ARV, secció Clergat, lligall 953, caixa: 2526-27, s/ n.

Jaume Salom, natural del lloc de Rosell, per mal nom dit Gorreta es home que no te offici ni benefici ni fa fahena ni jornal sino que va divagant per lo Maestrat y per tots els pobles cicunsvehins, als quals fent y perpetrant diversos crims delictes com son ferse dar menjar als pastors que estan en los pastos, furtant reses y cabrits de aquells acompanyat de diversos delinquents y facinerosos enemics del Rey y de la Justicia com son **Magi Puerto de Canet, Francés Domenech de Trahiguera, Antoni Bel y Francés Bel de Morella y Llorens Clua** amenaçant y intentant matar ab (...) algunes persones portant ab si armes de foc prohibides com son pedrenyals llarchs y curts, pistoles de apaluc y de acoppahub, apres de la ultima crida prohibitiva de dites armes segons que ab tot

effecte es estat vist en diverses ocasions portarles y oyt jactarse de la dita delació. E finalment es home que ha agredit a alguns als camins a saltenjarlos, ço es a un home de Canet al riu de la Senia y un dia estant y en companyia de Jaume Sant Martí de Canet fonch oyt dir lo dit Salom que estava en apunt de anar y llevar la capa a un Señor que pasava per lo cami y si dit St. Martí nol haguera atemorísat ab dir que si ho feya que el aniria donarne raho a la Justicia ho haguera fet. E per tal home inquiet, facineros amic de bandolers, soci de aquells, vagavundo de males costums y practiques, es comunment tengut e reputat per tots los quel coneixen e tal es la fama publica en lo dit lloc de Rosell y viles del Maestrat y en los demes llocs circumvehins de aquell, segons que les dites coses y altres qe resulten de una informacio de testimonis ex officio rebuda en quatre de giner propassat y en altres chalendaris subsegüents y en les confessions ex officio fets per lo dit Salom les quals se accepten inquantum perço ab lo Procurador fiscal de la dita Religió de Nostra Señora de Montesa y Maestrat de aquella diu que ab los punts escrits denuncia y criminalment acusa al dit Jaume Salom dels dits crims y delictes y dels demes resultats de dites informacions, confessio e de modo que aquelles resulten. Supplicant la present denunciacio esserli admesa y lo dit delat guia captiu sobre aquella y testimonis rebuts. A ses magnifics assessor reals. Doctor Franciscus Hieronimus, un dels molts de la Regia Audiencia.

Testimonis ex officio rebudes en la vila de Trayguera del Regne de Valencia contra Jaume Çalom del lloc de Rosell del Maestrat de Montesa per lo Aguatzil Joseph Perez de Quende Cavaller Aguazil de la Real Audiència de la dita ciutat de Valencia mitjançant jo Vicent Valero Roig, notari de Trayguera (1614). 1) Joseph Matamoros llaurador de Rosell de 40 anys. 2) Miquel Bonet, vehi i habitant de Trayguera de 55 anys. 3) Esperança Vidal de 50 anys de Canet, viuda de Luís Puerto. 4) Gabriel Mariner d'en Miquel. Llaurador de Rosell de 22 anys. 5) Joan Mariner fill d'en Miquel. Llaurador de Rosell de 20 anys. 6) Joan Cardona, llaurador de Canet de 24 anys. 7) LLuch Vidal, llaurador de Canet de 26 anys. 8) Antoni Vives, llaurador de Canet de 27 anys. 9) Pere Querol, llaurador de Rosell de 20 anys.

Die quarti mensis Januarij anno a nat. Dom. MDCXIII. **Joseph Matamoros** llaurador y vehi del lloch de Rosell de edat que dix esser de quoranta anys poch mes o menys relant que jura a Nostre Deu Jesucrist en mans y poder del Aguazil Joseph Perez del Quende dir veritat. E dich et fonch interrogat. E dix que coneix molt be a Jaume Çalom vehi y natural del dit lloch de Rosell y desde poca edat per ser vehins y del propi poble y que es home que va divagant pel món sens tenir offici de on poder viure y que va aquell acompanyat de gent vagamunda moltes voltes aquadrillat ab quadrilles de bandolers, enemichs del Rey y en particular ell testimoni sab molt be que es veu y fama publica no sols en lo dit lloc de Rosell sino en los pobles circumvehins de aquell que es anat ab Lorens Clua y sa camada que es hu dels cabs de bargades de Catalunya y a (...) perço que lo propi Jaume Çalom loy ha dit una y mil voltes de boca a boca que lo dit Çalom li dit tambe que era anat acompanyat ab dit Clua mes de tres mesos y que lo propi Çalom venint un dia en cami dell testimoni de la vila de Calig deveus lo lloch de Rosell li dit Çalom vos may haveu portat pistoles e respongue ell testimoni que no ni les volia veure perço que son armes prohibides per sa magestat."

Document: Processos de Sant Mateu contra D. Antoni Montserrat i altres càrrecs administratius de l'Orde de Montesa. Testimoni el doctor en dret Pere Arcís Miquel de Sant Mateu, el dia 25- setembre- 1614.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 880, caixa 2315-16, pàg. 71r a 79r.

Pere Arcís Miquel, doctor en drets habitant de la present Vila de Sent Matheu Regent assessorat per don Gaspar Sans assessor del lo dit Mestre de hedat que diu ser de trenta anys poc mes o menys lo qual jura a Nostre Senyor Deu y en ma del dit Real Comissari dir veritat. Fonch interrogat. E dix que ha conegut tres Loctinents del Mestre en el present Maestrat Vell de Montesa. A saber es don Pedro de Rojas, don Francisco Crespi de Borja y a don Joan de Proxita y ara ultimanent a don Anthoni de Monserrat y sempre estos tres primers nomenats han tengut lo Maestrat y comandes quiet, pacífich y sosegat y espurgat de mala gent com son bandolers y altres persones enemigues de sa magestat y despres que lo dit don Anthoni de Monserrat rig lo dit lloc ha vist que lo Maestrat es estat inquiet per ocasió dels molts bandolers y gent facinerosa que ha habitat en aquell y senyaladament de dos anys a esta part en la vila de La Jana han frequentat moltes casses de alguns particulars de aquella lo quadrilla de Lorens Crua bandoler del Principat de Cathalunya en la qual han estat en molta publiciat de tal manera que en tot lo Maestrat se entengue lo escandol que dit bandolers xusaven y en dita vila entraren en una casa y ab violencia forçaren a una dona casada muller del nuntio de dita vila, de tot lo qual en ha rebudes informacions per lo dit Dr. Vicent Planes de la ciutat de Valencia per horde de sa Excelencia les quals foren comunicades despres al dit don Anthoni per a que castigas als receptadors de dits bandolers y per dites respectives informacions sab ell dit testimoni a mes de la fama pública que del dit fet hague en la present Vila y en lo dit Maestrat de la receptació dels dits bandolers y frequentació de aquells de tot lo que tingue D. Antoni noticia conforme la tenen ell dit tes. y tots los demes del present Maestrat y de ninguna manera se feren diligencies algunes en capturar als dits bandolers ni en foragitarlos del Maestrat, ans be lo dit don Anthoni los permitia en aquell temps y frequentaven lo Maestrat y nols perseguia y al Justicia de la Jana no (...) contra aquell, amb rigor que era menester per a semblant cas y lo mer senyal durant la causa lo tingue tant solament arrestat. Y així mateix en lo present Maestrat va aquadrillar de un any a esta part mes o menys (1612-1613) Joan Pabia menor de la present vila de Sant Mateu lo qual es amich del dit D. Anthoni y a ocasió de sa amistat sentrete ab maltractes bandolers per lo Maestrat y entra y te en la present Vila molt amenaçat y ell tes. (testimoni) lo ha vist haura mig any travesar de nit a peu los carrers anant en companyia de Hieroni Molina. Ell dit testimoni al dit Pabia el conegue molt be. Ell dit tes. y al dit Molina al dit Pabia perço quel sentiren parlar y tocar a la porta de sa sogra na Pamota y de allí veren que sen ana per lo carrer amunt de Valencia y de allí que es lo mes principal carrer de la present vila de Sant Matheu y així mateix en altra ocasió haura com dos mesos poch, mes o menys, que lo dit Joan Pabia ab quatre fadrins bandolers sen vingue de casa sa mare la qual te en la present vila per una porta falsa serien com quatre, o, cinch hores de la vesprada poch mes, o, menys y passaren per lo carrer de la Fira publicament y davant moltes persones, de tal manera que la gent se alvolota y fonch forçat fer gent per a perseguirlos y lo dit Pabia te amenaçades a moltes persones de la present vila y entre altres a Bernabeu Çerda notari y a don Gaspar Sans (assessor del Governador) per

voler administrar justícia y entenet y sabentho lo dit don Antoni no fa ni ha fet deligencies algunes en perseguirlo, ans be lo permitia y lo dit Joan Pabia se jactava que mentres don Antoni regiria no tenia pena de ser capturat segons ho ha fet hoyt dir ell testimonni publicament a la major part de la vila. Y axi mateix es publica veu y fama en la present vila entre la major part de aquella que lo dit don Antonio val y favorece al dit Pabia y demes de sa quadrilla y ha donat demostracions de aço en no haverlo james perseguit y senyaladament havent arribat les amenaces del dit Pabia en respecte a don Gaspar Sans a tal extrem que dit don Gaspar no gosa anar ni gosa exir de casa ni anar a la Audiencia a Palatio, lo qual esta fora los murs de la present vila per les dites amenaces y de haverlo avisat Grabiell Domenech de la vila de Canet y Macià Balaguer de la vila de La Jana se guardas perque havien vist a la vila de Sant Matheu quatre homens amagats per matar al dit D. Gaspar Sans y enseguida de aço van eixir a pres de dit avis lo dit Pabia amb los quatre homens de dia y pasar per lo carrer de la Fira com de sus a referit lo dit don Anthoni ni feu sentiment algu haventlo avisat dit don Gaspar Sans y era publica veu y fama que la major part del poble que aquells volen matar al dit don Gaspar per orde del dit don Antoni y axi los dits Pavia y demes bandolers se pasejen per dit Maestrat composant a altes persones y fent altres mals sens que per part del dit don Anthoni se haja fet ninguna deligència, exceptat que lo dia de Sent Berthomeu proximepassat havent ordenat D. Gaspar Sans que los Justicies de les Viles del Maestrat ab esquadres regonegessen sos termens respectivament y per tant que lo dit don Anthoni havia de eixir ab sa esquadra prenent sa vereda tots los Justicies i lo dit dia Gaspar Sans tingueren y lo dit don Anthoni no volgue exir ni tingue ans be sen ana a unes viñes ab sa muller y criat properes de aquell y alli sestigueren y arribat que fou el dit don Gaspar Sans a la vila de Canet sen donar assalt en casa de Thomas Torner major de dies perço que en casa de aquell tenien entes se recullien lo dit Joan Pabia ab altres bandolers y haventli trobat en sa casa un cano de pedrenyal de tres mans de llargaria rebentat y dos claus de pedrenyal ab ses pedres someres les quals veu ell com se trobaren per haverse trobat present en Canet en companyia del dit don Gaspar Sans y dins la casa del dit Thomas Torner al qual ell lo mana possar pres en les presons del Justicia de dita vila per ser armes prohibides per la Real Pragmàtica y havent rebut informació de dit fet alias de tres, o, quatre dies poc mes o menys entengue ell dit testimonni que lo dit don Anthoni sens consultar del dit don Gaspar Sans, son assessor, mana excarcerar al dit Thomas Torner sens tenir en conte al delict que havia comés lo dit Thomas Torner y a lo que sa Magestat li te hordenat ab Cartes Reals de que en cosses de Justicia se aconselle ab son Assessor, de tot lo qual inferix ell dit testimonni que dit don Anthoni vol afavorir al dit Joan Pabia y als de sa camada, no obstant les amenaces que aquell a fet a moltes persones y al dit Bernabeu Çerda lo qual en ser denit se tanca en sa casa per haverlo amenaçat lo dit Pabia. Y axi mateix la semana de Pasqua de Pentecostes proxima passada (1614), una nit estan lo dit Bernabeu Cerdà a la porta de sa casa passa per alli un home y li tira una escopetada encera que no hiague lo fogo sino que sols veren les gispes de la pedra segons que fónch publich en la present Vila y ho veu Andreu Simó sastre y sabater (...) y entenent que ho havia fet lo dit Joan Pabia per induccio de Miquel Andreu, notari, lo qual havia renyit lo dia abans ab lo dit Çerda y ab Batiste Monserrat gendre del dit Çerda lo qual dit Andreu ixque nafrat de dita rinya. Lo dit don Anthoni no feu sentiment algu de la dita

escopetada ni rebe informacions de qui havia tirat aquella y se entengue que deuria ser per ser amich del dit Pabia que deyen havia tirat la dita escopetada y fonch forços que lo Loctinent General de la Religió de Montesa envias de Valencia al alguazil de la religió per a que rebés informació del dit fet. Y axí mateix ha recollit lo dit don Anthoni Monserrat, depres que te lo carrech de Lloctinent, a un home de la Senia que es diu **Eloy Gavarró** que al present esta pres en Sent Matheu per haver mort a Miquel Palau de La Sènia, al qual pres per dita mort lo ha vist ell testimoni en casa del dit don Antoni Monserrat en la vila de Canet estant com a criat de aquell y aquell sabia per ser publica veu y fama que dit Eloy Gavarro havia mort al dit Miquel Palau y estava retirat en sa casa per dit poder entrar en La Senia al qual lo Alguazil Joseph Perez lo posa pres haura cosa de mig any poch mes, o, menys il porta a la ciutat de Valencia per lo dit homicidi. Y axí mateix haura quatre anys (1610), poc mes o menys, entant ell dit testimoni en la vila de Canet el dia de Sant Miquel de setembre que es Festa Major de la dita Vila arriba en aquella Miquel Palau notari de la Vila de La Senia sense questa la Justicia que es diu Andreu Miralles capturàs la persona de **Joan Torres** de la Vila de La Senia lo qual estava aprovat per la Audiencia del Lloctinent del Mestre de la present vila per un homicidi perpetrat per aquell en lo terme de Canet eo de Rosell de dit Maestrat y anant lo dit Justicia com ana a capturarlo fuigüe lo dit Torres y sen entra en casa del dit don Anthoni Monserrat y el dit testimoni lo veu entrar en aquell y a altres persones de la Vila y en dita casa se salva de la Justicia de tal manera que no y hague orde de captura ni la Justicia gosa entrar en aquella per ser lo dit don Anthoni señor de aquella y sol ser publica veu y fama en dita vila que se havia recullit en dita casa, lo dit don Anthoni no feu deligencia alguna en capturarlo lo que diu saber ell testimoni per haverse trobat present en dita vila de Canet en totes les dites coses y haver estat alguns dies en aquella y no haver vist de ninguna manera que lo dit don Anthonio fes deligencia alguna en capturar al dit Torres per ser valedor en los bandos y particularitat que y hagut en la vila de La Senia ja que en sa casa tenia allotjament. Y axí mateix ha vist ell dit testimoni quel dit don Anthonio Monserrat ha tengut molt temps en sa casa y en son servici axí en la vila de Canet com en lo Palatio de sa Magestat en la qual aquell habitava a un fadrí cathala nomenat **Pere Argullol**, lo qual estava en treball en Cathalunya y era hu dels bandolers de aquella lo qual tenia amiat ab altres bandolers y ab sentencia del dit don Anthoni a ocasió del dit Argullol en dites dos casses se recullien y anaven publicament per lo Maestrat ab escandol de tants bandolers de Cathalunya. Y un dia senyaladament veu entrar ell dit testimoni per lo carrer anomenat de Valencia deves la plaça, al dit **Pere Argullol** ab altres fadrins cathalans ab capes blanques y sombreros ab plomalls a tall de bandolers y sen anaren y entraren en Palatio y lo mateix veu Gaspar Miquel pare dell testimoni lo que causa molt gran escandol vent que don Anthonio permetia en sa casa semblant gent y que aquella fos refugi de bandolers, essent aquell com era Loctinent del dit Maestrat. Y axí mateix en la vila de Canet es publica veu y fama de que lo dit Anthoni Monserrat y don Pedro Monserrat son germa acullien a **Francés Domenech** bandoler facinerós y buscat ab crides reals de la vila de Trayguera y a Joan Pabia y a altres de sa quadrilla. Y axí mateix lo dit don Anthonio Monserrat fa parcialitat y bando amb alguns particulars de la present vila y senyaladament afavoreix y val a les persones visitades per lo noble don Gaspar Sans visitador Real de sa Magestat dels propis y rendes de dita vila de tal manera que per averli y favor que

fa a daquest lo dit visitador costa tan oprimit que no ha gosat en moltes ocasions fer algunes provisions que havia de fer (...) y temor que los visitats al amparo del dit don Anthonio Monserrat no se amotinassen segons que era publica veu en la present Vila de que aquells volien amotinarse (...) tenien per sa part a don Anthoni de Monserrat lo qual arrel de aço y en demostració de la mala voluntat que te contra el visitador Gaspar Sans no sols a permés els bandolers que han amenaçat a daquell pero encara haura com un any feu susbtituït en la present vila de Sent Matheu lo qual era micer Salvador Viret, adversari y contrari del dit don Gaspar Sans pera que se encontrara ab lo dit don Gaspar Sans y aci atenta dit Salvador en voler fer anar al dit don Gaspar a sa casa sens tenir confidencia que lo dit don Gaspar Sans era visitador real (...) per haver vist los actes i manaments fets al dit escriba jueta la deposetio de aquell (...) segons ha entes ell dit testimoni. Y axi mateix haura mes y mig, poc mes o menys, ha hoyt ell testimoni publicament en la present vial de Sent Matheu y en particular a Gaspar Gargallo cirugiá que estan lo dit Joan Pabia pasegantse per hu dels porchos de la plasa de la present vila y estan lo dit don Anthoni Monserrat ab altres persones a les barres de la font que distava cinc o sis passos del porcho hon lo dit Pabia se pasejava. Lo avisaren al dit don Anthoni, Joan Mulet y altres de la dita Vila per a que capturas al dit Pabia. Lo dit don Anthoni nol captura ni feu demostració alguna de volerlo capturar. E mana apres que sen fonch anat dit Pabia de dit puesto lo dit don Anthonio feu recullir gent per a perseguir a daquell y estant en lo hospital de la present vila segons testimoni de aquell lo dit Pabia anava darrera lo dit don Anthoni com a que aquell estava segur de que lo dit don Anthoni nol prendria y per tot aço lo dit don Anthoni es valedor y afavoreix al dit Joan Pabia y als de sa camada, ja que el bandoler Joan Pabia no descuidaria tant de si. Axi mateix en altra ocacio havent vengut una provisió del Lloctinent General de la Religió de Montesa per a excarcarar la persona de Guillem Abella notari al qual tenia pres en la Sala a instancia de Elionor Ferreres no sols no volgue excarcararlo ni aconsellarse ab son Assessor pero encara se aconsella dels matexos adictes contraris del dit Abella y ab Bernabeu Çerda notari procurador del dit Abella apres de haverli intimat la dita provisió lo tracta molt mal de paraules no havent ell parlat mal ni donat ocasió, en lo obliga a que no procures mes en son tribunal en presencia de Joan Isalguer notari y de Melchior Menrique y altres, lo que deuen saber per haver hoyt el dit Bernabeu Çerda y el dit Melchior Menrique. Y axi mateix en estos dies propassats ha donat horde lo Aguazil Joan Batiste com a comissari del lloctinent general de la Religió de Montesa per a prendre a Joan Pavia que lo Justicia de la dita vila feu tancar los portals perque dit Joan Batiste volia donar assalt en una casa a hon li havien dit que estava lo dit Joan Pabia troba que lo portal dit del Señor resta hubert y don Gaspar Sans feu posсар pres al portaler per lo descuyt que havia tengut y axi mateix feu posсар pres a Esteve Casals hu dels lloctinents del Justicia perque anava donant vaya als que eren en persecusió del dit Joan Pabia dihentlos que sols tenien per guanyarlos cent ducats que lo dit lloctinent general havia promes a qui capturaria al dit Joan Pabia y lo dit don Anthoni de alli a pochs que els tingeren pressos los feu excarcarar sens consulta del dit don Gaspar Sans donant demostracio en aço que no gustava se fessen diligencies en capturar al dit Joan Pabia. Y axi mateix a hoyt dir ell testimoni publicament en la vila de Canet en les ocasions que ell testimoni ha estat en aquella vila que lo dit don Anthoni estant agradat de una donzella filla de un de un home particular de dita vila se llansa en la

casa de aquella y la hague donzella y lleva sa virginitat ab força y violencia y apres al cap de alguns dies que foren poch la dita fadrina morí de les pant y pesar que prengue y a hoyt dir ell testimoni que Llorenç Pereguer notari es sabedor de aquest fet. Y axi mateix sab ell dit testimoni per ser publica veu y fama en la dita vila de Canet que lo dit don Anthoni haura com set o huit anys poc mes, o, menys que esta amancebat ab Mariagnna Company, muller de Joan Vidal de la dita vila de Canet ab molt gran publicitat y per a tenir oportunitat de veure ab aquella denit acostumava possar pressos als fadrins que li impedièn lo entrar en dita casa , de tot lo qual ha hoyt que per ser ell testimoni a molts particulars de dita vila. Y axi mateix los primers anys que tingue lo dit don Anthoni lo carrech de Lloctinent del Maèstrat lo Justicia de la Vila de Chert capturar dos homens cathalans per haverlos trobat en un fardell de roba en la posada unes pistoles als quals lo dit Justicia los feu proces y al cap de quinze dies poch mes , o, menys els dona sentència y els trague de la preso y dientse publicament per la present vila que aquell eren bandolers famosos, consenti que el fiscal no apel·las de la sentència segons que ab tot efecte dexa de appel·larne y aquells foren lliurats y possats en llibertat lo que paregue mal a tots generalment y probablement se digue que havia fet bona obra a dits homens per medi de un capella de Tortosa que vingue a pregar per aquells y apenes los hagueren alliberat arriba un Alguazil per horde de sa Exc^a per a portasen dits homens per haver entes que aquells eren. Y per mi en aquella ocasió lo Regent Sabater oncle del dit don Anthoni se disimula ab aquells lo que dix saber ell testimoni per haverlo hoyt dir publicament en la present vila a la major part de aquella. Y axi mateix en respecte de les elections (...) ell dit testimoni que ha afavorit als visitants als de sa particularitat comportant se fessen elections contra ordinacions del Dr. Nuñez en persones que desreputaven los oficis per al qual eren elegides y haventse posat contravenció a una electio de Jurat en la persona de Miser Narbonés pendent la contradicció y estant ja lo plet format en la Lloctinença General de la Religió de Montesa li dona jurament secretament en Palatio, haventla de donar en la Esglesia y lo mateix feu en la electio de Jurats de Francisco Arano y Joan Vilanova Matamoros als quals dona jurament promediantse apres de ser elets a micha nit en lo Palacio reselant no possa sen contraria a dita electio com sent aquella no estava en son lloch. E çao es. Fuit sibi lectum. (Signat). Pere Arcís Miquel.

Document: Processos de Sant Mateu. Informació ex officio rebuda per Pedro de la Torre, Alguazil Real de sa Magestat per una comissió despachada per Frey Don Cessar Tallada, cavaller y lo primer General de la Religió de Montesa, a deu del mes de desembre any MDCXVI mijançant Agustí Joan Rovira notari del present Regne de Valencia en l'església de dita religio de Montesa . Sant Mateu, 1616.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 880, caixa 2315-16, pàg. 234r - 235r.

Die XXVI mensis desembris anno a nativitate domini MDCXVI. Miquel Sabartes llaurador de la Vila de Trayguera vehi y habitador de edat que dix ser de trenta quatre anys poc mes, o, menys. Testimoni que jura dir veritat. Fonch interrogat. E dix que lo que sab e pot dir ell testimoni sobre lo que es estat interrogat que haura çinc anys pocs mes o menys ques quan don Antoni Monserrat entra per governador en lo Maèstrat de Montesa en la Vila de St. Mateu, veu ell testimoni com Argullol y un

altre home ques deya lo **Argenteret** bandolers ya proçessats de Catalunya estaven y habitaven, menjant y beuent en la casa y palacio a hon estava dit don Antoni de Monserrat en la Vila de St. Matheu portant y donant licencia ab orde y comissio de dit don Antoni de Monserrat governador qui era en dit temps de dit Maestrat de Montesa, portant moltes armes y pedrenyals, tant de dia com de nit y reptantlos lo Justicia que (llavors) era de Traiguera dient que nos podien fer aquelles coses ni portar armes de aquella manera perço perço que escandalitsaven lo poble, li respongueren dits bandolers que tingues compte dell y de sa casa perço que portaven orde del dit don Antoni de Monserrat y aies dit Justicia callava y dits bandolers ab molt gran disolucio portaven dones publiques per los hostals de dita Vila de Trayguera y en particular en lo **hostal de Nicasi Belliure** de dita Vila y arriba a tanta disolucio que dita ocasio veu ell dit testimoni que una ama que tenia lo dit don Antoni de Monserrat li dix a ell testimoni que sen anava de dita casa y Palaçio per ço que estava casa plena de bandolers ab moltes armes y ell testimoni es recorda que dita dona se diu **la viuda Roja** de la Vila de Cervera la qual li dix a ell testimoni que de por que tenia a dits bandolers se navia exit de dita casa y Palaçio y axi mateix a vist ell testimoni (...) dita frequentacio de bandolers en casa de dit don Antoni de Monserrat y que ha ohit dit ell tes. a Miquel Cabanes espardenyer de la present vila (de Traiguera) que **Frances Domenech** bandoler li avia dit que dit don Antoni de Monserrat avia dexat orde en sa casa que sempre que aquell arribas alli, li donasen de menjar y a beure y quan aquell senanas li donasen pa y vi en la carabaça y aço es. Fuit sibi lectum en presensia y per no saber escriure fa una creu (+).

Document: Problemes jurisdiccionals entre Trayguera i Cervera per la possessió i judici del bandoler Pere Barrera conegut per “Lo Francés”, 1628, que donaven lloc a que molts bandolers escapessin de la Justicia.

Font: Arxiu del Regne de València. Secció Clergat, lligall 902, caixa 2374-75, procés judicial de Trayguera, document 8, any 1628

Procés del Síndich de la Vila de Trayguera contra lo fiscal de la Religió de Montesa. Assessor noble don Melchior Sisternes D. D. R. C. Trayguera, 1628. Die tercio Aprilis MDCXXVIII. Francés Mas, notari síndic y procurador de la Vila de Traiguera suplicant diu que **Pere Barrera** de nació francés ha fet y perpetrat diversos delictes en dita Vila de Traiguera y terme de aquella y en particular en anys propassats tira una escopetada a un vehi de dita Vila nomenat Macia Servera, en raho de la qual fonch condemnat en pena de mort natural y a altres, y es anat aquadrillat ab bandolers y gent facinerosa, robant y estafant a diferents persones en Camí Real y encara esta indeciat en una mort que es comete en dit terme en la persona de Batiste (...) francés de nacio també, pedrapiquer de son offici y havent tingut noticia lo Justicia de dita Vila que dit Pere Barrera esta pres en la Vila de Servera aixi en nom de dit Justicia com de dita vila de Traiguera fonch demanat al Justicia de Servera que lo lliuras y havent respost que juntaria Consell y veuria lo que devia fer. Fins hui no ha tornat resposta y se ha ja tengut noticia que a instancia del procurador fiscal de la Religio de Montesa es anat hu dels alguazils de la dita vila ab una comissio per a portar a la present ciutat pres al dit Barrera juntament ab los processos que contra aquell se trobaran haverse (...) e fet en dit Maestrat, en particular en dita Vila de Traiguera, per visita dels quals contara a Vs.

de molts de dits delictes perpetrats en Trahiguera y en particular de dita sentència de mort contra dit Barrera donada per raho de dita escopetada. Suposat lo qual, y que lo Justicia de la dita Vila de Trahiguera te tota jurisdicció alta y baxa mes y mixt imperi, eo, lo hus y exemis de aquella promera instancia, y per consegüent sia conforme a expressat dispossicissio foral per no poderseli llevar la "compensa" de dita causa o, causes de dit Barrera en primera instantacia. Per ço et (...) in meliorem modo quo pot est supplica sia V.S. servit manar restituhir la persona del dit Barrera al dit Justicia de Trahiguera per a que puixa administrar Justicia en raho de dits delictes y en quant menester sia etiam (...) y causa (...) estigesen evocades al present tribunal y que la present instancia sia comessa a hu dels Nobles Assessors Reals de dita Religio Dr. del Real Consell que super supplicas et aliji (...) impolorant ette. Pellicer. Nobilis Don Melcior Sisternes Assessor del Real Consejo. Valencia. (signat): Bonilla. La instancia feta per Frances Mas notari dientse Syndic y procurador de la Vila de Trayguera ab escriptura de 3 dels corrents, demanant sels done als oficials de la dita Vila eo al Justicia de aquella, la persona de Pere Barrera de nació francés acusat de certs delictes que hi ha comes en terres de Trayguera per quant menester sia les parts y causa cascu que estigen evocades al present tribunal de la Llochtinencia General de la Religió de Montesa, no proceheix de Justicia, perço que lo dit delinquent ho es estat en varies coses y diferents delictes, així de furs, com delació de armes prohibides comesos en terme de la Vila de Cervera, et (...) es estat pres y capturat per lo Justicia de dita Vila provenint ab la real captura y prevencio que es lo millor (...) la conexença de sos delictes comesos en son terme y tenirlo pres en les presons de la dita Vila es estat tret de aquelles y portat a la present ciutat y de orde y provisio del llochtinent general de la dita Religio subpretexte de que no estava en presons segures e tancades de la dita vila de Cervera y no per voler llevar a aquella vila la jurisdicció, ni lo proces y les causes y procesos de donarlo a la Vila de Trayguera. E com la coneixença dels delictes del dit Barrera (...) jure del Justicia de Cervera, així porque aquell te la suprema jurisdicció, mer y mixte imperi en primera instancia com es notori, com tambe ratione delicti vel delictors confesors en son terme que es la raho mes forta per a que (...) fer lo dit delinquent en son terme et super (...) haja pervengut lo dit Justicia de Cervera per la prevencio major y mes fort que es la real captura del delinquent. Supplica per ço Pere Guell notari Syndic de la dita Vila de Cervera sia repellada la (...) de dit Francés Mas al qual també se li oposa la excepcio procuratoria y que lo pres sia restituit al Justicia de Cervera ó si paregues per major seguretat de la persona jatsia les presons de Cervera sien bones y segures, que restant en les que esta se li fara lo procés o processos per lo Justicia de la dita Vila, y sia com dignament castigat per aquella y hon se vulga que haja delinquit, guardantli sos privilegis a la vila y al Justicia de aquella que non desmereix puix es cuydador en capturar los delinquent, y no ha de voler la Vila de Traiguera quels capture per a que ella sels reporte restant la jurisdicció de Cervera, sens pendre la deguda satisfaccio del delinquent en via de justicia per fer aixi a ella conforme y ho supplica meliorem modo que no poset y ab comdemnacio de (...) esser implorando ett. Aguilar.

Document: Informació sumària amb diversos testimonis sobre les activitats delictives de Justícia Pere Scrivano i dels principals bandolers del Maestrat, Ports de Morella i Montsià. Trayguera, 1630.

Font: Arxiu del Regne de València. Secció Clergat, lligall 902, caixa 2374-75, procés judicial de Trayguera, document 80.

Die XII mensis february Anno a Nat. D. MDCXXX. Madalena Lorensa natural de Ontinent resident en la vila de St. Matheo. Interrogada. E dix quella ts. (testimoni) tenia amistat ab Pere Bouil y aquell a ocasió de anar com anava aquadrillat ab Gerony Gil alias lo Serrut, Jusep Beser, Berthomeu Tena de Vilafranca, Valentí Esteller del Mas dels Estellers, Roch Sapeyra del lloc del Forcall. anava també segunt lo en esta forma que a ella ts. la deixaven en lo Moli de La Senia algunes voltes y altres en La Senia y altres en unes coves y de allí a dos y tres dies tornaven a hon ella ts. estava a menjar lo que portaven, que unes vegades portaven cabrits y altres moltons y a ella ts. presentia los llevaven als masovers y herbijans y esta en vent al que desde la finestra del Molí de la Senia a hon ella ts. estava retirada veyia com los dits Gerony Gil y Josep Beser, Roch Sapeyra del Forcall, Berthomeu Tena de Vilafranca, Balthasar Guarch de Catí y demes de la camada y quadrilla del dit Gil exien al cami real y desbaleixaven als pasachers y caminants llevantlos les provisions que aquells portaven y que esta en veritat que encara que ella no u ha vist sab molt be per haverlo y centat lo dit Pere Bouil que lo dit Gerony Gil y demes de sa quadrilla anaven inquietant la pau publica robant los masos y faves dels herbijans llevantlos les resses les quals portaven a hon ella ts. estava y allí se les menjaven en campanya della ts. de les quals ne menjava també ella ts. y així mateix esta en veritat que lo dit que lo dit Gerony Gil, Balthasar Guarch, Roch Sapeyra, Josep Beser, Gabriel Barrera de Vilafranca, tenien sos valedors y receptadors y es recollien y es retiraven a saber es en la Vila de Trayguera, La Chana, Vinaros, Catí, Vilafranca, lo Forcall, Morella en lo Mas de Bayarri que es a hon mataren al dit Bouil y capturaren a Francés Boix y als demes y que sab ella testimoni que en Trayguera qui els recullia era lo Justicia de lany passat (1629) nomenat Pere Escrivano, lo qual los treya de menjar y esparidenyes fora la vila y entraven en aquella ab molta seguritat fent temor al que a consentinlos lo dit Justicia y tambe els receptava Jaume Michavila que es de la Senia y en Catí sab també quels receptava en ses cases Anthoni Olsina notari y Felip Cervera y en lo Forcall los receptava Gaspar Miró Justicia del Forcall en lo any pasat y tambe es recollien en cas del dit Roch Sapeyra de son germa a hon estant una nit ella ts. ab los de dita quadrilla veu los portaven de menjar als dits bandolers y en Vilafranca en casa el germa de Berthomeu Tena y sos parents y en Morella en casa de la mare del dit Gerony Gil y de un estudiant que li diuen Josep Miralles que es cosigerma del dit Gil, y en la Chana en casa de un capella que te un hort fora el poble hon els treia lo menjar aparellat y que en Vinaros se receptaven en casa del notari Boix y que al Mas den Bayarri hon mataren al dit Bouil acudien y es receptaven molt de ordinari y que esta en veritat que ella ts. en les ocasions que veu anar aquadrillat al dit Roch Sapeyra del Forcall ab lo dit Gerony Gil y sa quadrilla que es de dos anys a esta part y quant lo ha vist tambe dit que eixia ab los demes de la quadrilla als camins reals a llevar als arrieros lo pa, vi, sardines y vitualla que portaven dos pistoles y una escopeta llarga de pedranyal. E aço es. Fuit sibi lectum ts. E per no saber escriure feu una creu. Benavides notari (+) Bautista Garces.

Document: Acusacions contra el Subrogat i Assessor (D. Andreu Monserrat i Liori) del Governador de Sant Mateu de l'Orde de Montesa (D. Gerony March) per haver alliberat un bandoler de Mora d'Ebre al 1634.

Font: ARV, secció Clergat, lligall 936, caixa 2475-76, s/n.

I també preten esta vila estar agraida de los justicies , lloctinents y vehins la persona de **Ramon Marques** natural de Mora de Ebro per haver dita vila pagat certa quantitat de diners per a contentar degudament als justicies e lloctinents y guardes que custodiaren al dit Marques a requesta de la vila de Móra (Móra d'Ebre) y sols haver donat algunes perçones que guardaren dit pres VII reals a cada una y ho pagara lo demes y se enten que dit Assessor y Subrogat rebe del sindich de Mora sexanta lliures per a pagar y contentar a tots los que se ocuparen en la guarda de dit Ramon Marques.